

Душа окаянна
Дарина Гнатко

Початок XVIII століття. Українські землі стогнуть під владою московського царя Петра...

Лютий і жадібний піп Сава Красногляд змусить свою непокірну доньку Марту позбутися ненародженої дитини від молодого наймита та віддасть за дружину старому батуринському полковнику. Марта поклялася зраджувати нелюба з кожним зустрічним та вмить забула про все на світі, побачивши Андрія, полковникового сина. Та старий Мирон не забажає дати дружині волю заради сина. А всі біди закоханим здадуться дрібницями, коли почнеться війна... Разом із військом гетьмана Мазепи вони йтимуть від перемог до нищівної поразки у Полтавській битві. І єдине, що пам'ятатиме Марта, – вона мусить урятувати свого Андрія...

Дарина Гнатко

Душа окаянна

1

Вечоріло. Над притихлим містечком кружляла пухнаста біла заметіль, голодним звіром завиваючи у полі поза містечковою межею та кидаючи у вікна пригоршні білого, лапатого снігу. Морозко, непривітно та якось лячно. У таку негоду краще вдома сидіти.

У великому, просторому будинку панотця Сави Красногляда в цю негідь тепло та затишно, горять заправлені олією каганці, стрибають вогники лампад перед святими образами, й тепло, легке та затишне, наповнює велику світлицю, торкаючись м'яким світлом замислених мовчазних лиць трьох жінок, що сидять укупі біля вогнища за вишиванням. Дві ще досить молоді, й одна в літах – священикова дружина. Мовчать. Васса Карпівна, вродлива ще, тендітна попада, спокійними рухами вишиває рушник і час від часу скидає світлими блакитними очима на насуплене личко молодшої донечки. Марта – її наймолодша та найулюбленіша дочка. Що вже боліло, що вже страждало за нею материнське серце Васси. Волелюбна й непримхлива, ця остання Вассина дитина була їй постійним болем і тугою. Глибоко зачаївся страх за нею в материному серці, боялася вона, даремно боялася за Марту. Та був би отець Сава не такий лютий, не такий жорстокосердий, і бодай трішки поведився з Мартою злагідніше... Де там! Дарма що має сан і стоїть перед престолом Божим, лиха таки людина, і довгі роки служіння Господові анітрохи не пом'якшили його серця, не змінили гнівливого, жорстокого норову. Сама Васса за роки подружнього життя вже якось ізвиклася з тим

його лютуванням, хоч бувало й діставала від його гарячої руки таких побоїв, що тиждень тіло вогнем пекло. Втім, усе це забувалося та пробачалося, до того ж давно вже не чіпала її важка чоловікова рука. Інша річ замолоду... Важко те пригадувати. Бо чи ж могла вона, молода й вродлива дочка конотопського писаря, подумати, що огрядний, хороший з лиця удівець, посватавшись до неї напередодні прийняття священницького сану, виявиться таким жорстоким чоловіком? Ні, тоді він був улесливим, так умів сподобатися, що наївне її, дівоче серце розтануло, потягнулося до нього. І тому згодою відповіла вона, коли батько її запитав, чи віддасться за Саву Красногляда.

Васса Карпівна зітхнула.

Либонь, у недобру годину з'явився в її житті Сава Данилович, бо жодного дня не була вона з ним щасливою. Після весілля перед нею постала зовсім інша, незнайома доти людина. Не було вже того ввічливого, навіть улесливого, чоловіка, якого знала вона до шлюбу. Він явив нове лице, спотворене гнівом і жорстокістю. Та дороги назад вже не було, й життя її перетворилось на безкінечне терпіння, терпіння недоброго норову чоловікового, яке тільки слабшало під час виношування діточок, що їх народила вона аж дев'ятеро, а живими лишилося п'ятеро, два сини та три донечки. А може, така вже була в неї вдача, бо покірливо, мовчечки зносила докори та побиття чоловікові, тільки у вірі, у молитвах беручи сили не озлобитися, не горіти в навісному вогні злості, а пробачати кожного разу людині, з котрою повінчано її перед вівтарем та яка так часто зносила над нею дужу свою руку. І не знав ніхто, як важко було їй іноді пробачити йому. То відали тільки Господь Бог та тиша її спочивальні, про то знала тільки глупа темна ніч, коли жінка не могла заснути від болю й тихо плакала, до крові закусивши вуста, аби він, мучитель, не почув того плачу.

Та все минає в цьому світі. Зникали на тілі синці, вщухав біль, а там із часом порідшали побиття: отець Сава наче й сам почав утомлюватись від лютування на дружину, чи, може ж, старішав, утрачав сили. Поступово забувала Васса ті страшні дні, коли частенько лютував чоловік, закривавленими слізьми змилося минуле й поволі пробачалось. А діти зростали...

Дві старші дочки успадкували її вдачу покривати голову хусткою покори, а ось Марта, Мартуся... Із самого малечку виявляла вона незалежний, волелюбний норов, узявши від батька більше, ніж того бажалося Вассі. Щоправда, не взяла вона від Сави найгіршого – його люті та жорстокості, серця черствого. Далєбі, ані лютою, ані жорстокою Марта, на щастя, не була, але й покірливості не виявляла вона жодної хвилини свого недовгого віку. І саме це найбільше лякало Вассу, бо дедалі дужчало невдоволення панотця Сави до Марти, її бунтівних слів... Васса, чуючи серцем материнським, чекала вибуху, не бажала, але думала – ану ж як ізнов у чоловікові прокинеться той лютий звір, що дрімав усі ці роки, і важка, незважаючи на роки немолоді, рука отця Сави опуститься вже не на неї, а на юне тіло коханої доні. І вибух той стався. Саме тоді, коли середню дочку отець Сава віддав заміж за геть старого згорбленого пана урядника Кирила Мозолевича. Дівчата, і Марта, й Ганна, були завжди дуже близькі між собою, і Ганнин розпач від батьківської волі Марта, вдавалося, сприйняла, мов свій власний. Вона відважилась на те, чого ніколи не могла собі дозволити сама Васса, – пішла супроти батька, вимагала в нього не нівечити життя Ганни... А

Васса тремтіла поруч, щомиті чекаючи, що ось зараз Сава вдарить Марту, вдарить сильно та несподівано, як вдарив колись її, смиряючи важкою рукою. І він справді вдарив, ударив лише раз, дзвінким ляпасом по лицю, але того ляпаса було досить, щоб зробити їх ворогами. Однак не допомогло нічого, Ганна стала дружиною Мозолевича, і в день їхнього вінчання у стінах церкви Васса почула від Марти слова, які змусили її здригнутися.

– Я ненавиджу його, – тихо проказала вона, не зводячи чорних очей з вівтаря, в якому стояв панотець Сава, вдоволений та пишно вбраний з нагоди вінчання середульшої доньки з багатим паном.

Васса тоді налякано захрестилась.

– Що це ти, доню, гріх таке казати.

Марта палахнула очима.

– А йому не є гріх?

Усе, і слова супроти неї не скажеш, не вкладеш у серце того, що треба прощати, як прощав колись Господь і нам заповів у Святому Письмі. Пече дитину болюча, пекельна та отруйна образа за сестру, і бачить Васса, як горить Марта в тому вогнищі, а вдіяти нічого не здужає, не має вона впливу на кохану доню, а чи ж не вміє розповісти усе так, щоб дійшли слова до доньчиного серця, торкнулися його. Ні, не вміє...

За вікном почулося іржання коней, і Васса помітила, як здригнулася Марта, як і без того її похмуре лице насупилося ще дужче, і гостра голка вколола білий пальчик. Донька, однак, вдавалось, і не завважила того, і крапельок крові не вгледіла, напруженим, застиглим поглядом уп'явшись у вікно, за яким карколомно кружляла віхола, чулись чоловічі голоси та іржання коней.

Отець Сава повернувся додому.

Васса глибоко зітхнула й відклала вбік своє шитво, сковзнувши поглядом по червоних маках. Чоловіка не було вдома довгенько, з тиждень тому від'їхав на архієреєве запрошення до Полтави. І весь той час, хоча й грішно було так думати, вільніше дихалося в хаті без нього. Явдоха, молода невістка, котра дуже боялася свекра, немов уся розквітла, та й Марта розкошувала, хоча й похмурніло її чоло в тузі за коханим парубком Микитою, а все ж і всміхнеться, і заспіває коли, чого зроду не дозволяла собі вдома при батькові.

Затупотіли чоботи в сінях, зачулися голоси, поміж яких вирізнявся гучний бас отця Сави, що так гоже красував слух у стінах церкви під час Божої відправи, навертаючи на вицвілі очі літніх парафіянок сльози. Той самий голос, який несамовито ревів у страшні хвилини панотцевого гніву. Двері заскрипіли, гойднулися, відчиняючись і пропускаючи в теплу світлицю прохолоду сіней та подих зими. Та і його ж, господаря панотця Саву, у довгій хутряній шубі та в шапці. Високий, широкий у плечах та ще доволі дужий, як на свої майже сімдесят літ, з напівпосивілим чорнявим волоссям та гострим поглядом вогняних чорних очей отець Сава Красногляд залишався ще привабливим чоловіком, а поважний вік тільки доповнював ту привабливість, не окрадаючи її. Марта була схожа на батька: таке саме

темне, майже чорне, волосся, вродливе, хоча й з менш різкими рисами, лице та чорні очі. Тридцять років шлюбу не минулися даремно для Васси, і одного погляду на чоловіка їй досить було, щоб зрозуміти його настрій, побачити вдовolenня на позбавленому зморшок обличчі. Хтозна, чи ласкавий прийом архієреїв, а чи ще щось відрадне утішило серце чоловікові. Від'їздив до Полтави у геть кепському настрої, похмурий та крикливий, з насупленими бровами. А тепер он удоволений який ввійшов до світлиці, мало не сєє, ще й колядку різдвяну мугикає собі під носа. Утім, Вассі ніяк не покійно від пісень його тих, навпаки, тривогою, мов імлю, серце криється.

Господарем, владним та холоднуватим, увійшов отець Сава до світлиці свого будинку, куценькими звиклими рухами перехрестився на ікони з потемнілими суворими ликами в червоному кутку і всміхнувся знайомою скупю усмішкою.

– Ну, що заклєкли? Ходіть під благословіння!

Васса перша, яко старша, схилила покірно голову під ієрейське благословіння чоловіка, човником склавши долоні.

– Чи добре ж із'їздив, батечку?

Отець Сава знов усміхнувся, поблагословив її та вдоволеним голосом загудів:

– Ой, і не питайся, матінко. Ще таких вдалих відвідин Владики в мене не було. Пишайся, матінко, твого дому торкнулася велика благодать Божа. Аз, многогрішний, – зарокотів отець Сава, гордовито поблискуючи чорним недобрим оком, – ієрей, слуга Господній, сподобився честі бути нагородженим коштовним золотим хрестом і... – Батько поважно змовк, обвів поглядом лице кожної з жінок, і на мить, коли поглянув на Марту, в очах його промайнула тїнь темного невдовolenня, – і грамотою, – провадив далі, – згідно з якою я тепер протоієрей та благочинний Диканьки.

Васса радісно сплеснула руками.

– Батечку...

Красногляд добродушно шикнув.

– Цить, матінко, і радій з того, що першою дістала благословіння від протоієрея, та ще й благочинного. А стривай-но, я тобі ще щось покажу. – Обережними, повільними рухами розстїбнув він свою шубу, зняв її, кинувши разом із шапкою в руки догідливо застиглого поряд служки їй, залишившись у чорній, шовком гаптованій на горловині дружининими руками, рясі, поліз до кишені, з якої витягнув білу вишиту хустинку. Немов найбільшу коштовність простягнув він її до Васси однією рукою, а другою розгорнув обережно, і Васса з Явдохю зачудовано ахнули, побачивши на білій тканині хустки сяючий золотий хрест, щедро цяцькований червоним та синім самоцвітом. Марта ж холодно зиркнула на батьківську нагороду від архієрея та відвернулася.

Отець Сава поцілував благоговійно хрест.

– Дякувати Господові, зацінував таки Владика мою багаторічну працю та вірність святій матінці церкві, не оминув милістю. – Отець Сава поманив до себе Явдоху. – Ну, майбутня матінко, ходи-но сюди.

Явдоха, невеличка на зріст, миловида молодича з темним волоссям та покірливими темними очима, негнівливе, лагідне створіння, яке починало дрижати, щойно господар гаркав могутнім голосом, несміливо наблизилась. Важка за першою дитиною, вона, бувало, й непритомніла від страху перед свекром, але не послухатись його... О, таке навіть не спадало їй на гадку. Донька звичайного сільського дячка, одна з вісьмох його дітей, вихована в простоті та невибагливості бідної багатодітної родини, вона за велике щастя вважала заміжжя своє з Панасом, сином хоча й не надто заможного, але й не бідного ієрея Сави Красногляда, і свекруху, мов матінку рідну, до серця впустила. Та ось свекор, такий не схожий на батечка, тихого та благоговійного служки Божого, наганяв на Явдоху часом добрячого холоду. Які відправи він чинив і як чарівно лунав голос його в словах святої молитви з одного боку, та яким потворним ставав той голос ієрейський, коли панотець Сава лютував. У ті хвилини Явдоха була ладна бігти, куди очі дивляться, аби подалі від гніву його страшного.

Отець Сава поблагословив її хрестом.

– Як онучка? – запитав він доволі приязно, та Явдоха віри тій приязності не мала, бо знала, що свекор полюбив її через силу, і за бідність батькову, і за посаг досить скромний, та помовчував, побоювався гніву сина свого старшого, Панаса, котрий силу та норів успадкував батьківські, та молодим був, тому й дужим, і не дозволив життя свого калічити, зі своєї волі одружився з Явдохой, не став коритися батькові, як сестри.

Явдоха поцілувала хрест.

– Добре, батечку.

– Ієрея майбутнього носиш, – упевнено та вдоволено проказав Красногляд і обернув очі до Марти. Васса відразу ж уся напружилася, благально поглянувши на доню, неначе прохала: не гніви ти батька, не пробуджуй своїм норовом у ньому звіра лютого, вколисаного милістю та щедрістю єпископовою. Де там! Марта вже норовливо виблискувала очима й, непорушно стоячи, усім виглядом своїм давала на розум, що під благословіння до батька не піде. Немов не помічаючи того її стану, отець Сава промовив: – Ну, дочко, чого стоїш? Ходи, і тебе поблагословлю.

Марта відступилася на крок.

– Не треба мене благословляти!

Васса простягнула до неї руку.

– Доню, що ж ти...

– Облиш її, Вассо, – обірвав жінку Красногляд, і Васса відчула, як затислося серце. Добродушність чоловікова та привітність умить зникли, і посеред світлиці стояла вже постать знайомого родині похмурого панотця Сави. – Не бажає засягнути Божого благословіння, то й нехай, може, воно й

на краще, нема чого брудними вустами каляти святині. – Він любовно загорнув у хустинку хреста й не помітив, як здригнулася Васса від його слів та як палахнули вогнем чорні Мартині очі. Перехрестившись, він поклав свою високу нагороду під іконами і якусь мить постояв, певне, молитовно дякуючи Господові за дістану милість. Васса з боєм завважила вираз презирства в очах доньки. А Красногляд уже випростав спину й хитнув головою на порожній стіл. – А що, Вассо, попоісти мені дадуть?

Ураз дружина заворушилася.

– Зараз, зараз. Улько! – гукнула вона до прислужниці й неспокійною птахою полинула до дверей кухні, полишивши чоловіка з дочкою в напруженому, ворожому мовчанні. Явдоха, сторожко поближуючи на свекра темними очима, обережно притулилась на краю стільчика, взяла до рук своє шитво, але вишивати не стала, завмерла, роздивляючись візерунок і скоса позираючи на Марту.

А Красногляд пройшовся світлицею, солодко потягнувся та й усівся за стіл обідній на широку лаву, що була заслана витканю Вассиними руками ковдрою в червону та блакитну смужку, але важкого, ворожого мовчання, яке опанувало світлицю, не порушив. Лише вряди-годи позиркував на Марту, котра, закинувши гордовито голову, застигла посеред світлиці.

За п'ять хвилин Васса повернулася, тривожно поглянула на Марту й всміхнулася до чоловіка.

– Зараз вже Улька борщику внесе, – доповіла вона, жалкуючи, що втратив Сава той добродушний настрій, з яким приїхав із Полтави, – чекай тепер знову люті, а все через Марту з її нестриманістю, з гордощами її красноглядівськими.

Отець Сава промовчав, зашепотівши «Отче наш». Перед обідом він майже завжди мовчав, шепотів ото молитву про себе, хрестився та благословляв наїдки. А попоісти любив. Навіть зараз, у піст, не відмовився від доброї миски гарячого борщу, пісного, з квасолькою та з пухкими пампушками. А за борщем присунув до себе ще добрий полумисок гречаних галушок, засмажених золотаво-коричневою цибулею, і запив узваром із сушених груш. Поки він їв, жінки у світлиці мовчали, та мовчання те було різне. Явдоха при свекрові робилася геть німою, Васса тривожилась за Марту, а Марта... Марта, з усього видко, ледве стримувалась, аби не наскочити на батька з гнівливими словами, аби не вилити йому всієї образи, що переповнювала зараз бунтівливу її душу.

Нарешті панотець Сава покінчив зі смачною вечерею і побожно перехрестився на ікони в мовчазній подяці за земні блага. Васса хитнула головою до Ульки, щоб та прибрала зі столу. Дівчина хутко кинулась виконувати наказ. Слухняна та моторна, ця темнокоса дівка була сирота й глибоко віддана Красноглядам, особливо ж Марті, з котрою була й віку одного, і зростала разом, після того як ще малою дитиною підбрала її Васса. Але і її життя торкнулась важка рука отця Сави, а проте Уляна, свята душенька, зла на нього не тримала, тільки очі опускала, покірливо приймаючи волю господаря, кожне слово якого було для неї волею Господа, і, на відміну від Марти, вона і в думці собі не клала, що можна не послухатися.

– Маю для вас іще новину, – заговорив Красногляд, і Васса звела на нього запитливо очі, зачувши в голосі вдоволення, нову, ледве стримувану радість, що робила голос його більш оксамитовим.

Жінка обережно відклала шитво.

– І що ж це, батечку?

Отець Сава вдоволено примружив чорні очі.

– Велике диво лучилося, матінко, – пророкотів він, ще раз побожно перехрестившись на ікони. – І за диво те я відслужу взавтра ж Господові подячного молебна.

– Та що ж таке сталося?

– То слухайте ж. – На мить він скинув замислено очима на вродливе напружене лице Марти, і у Васси затиснуло серце недобрим передчуттям. – В архієрейському домі, у тому палаці, куди люб’язно запросив мене Владика, випало мені познайомитися з вельми шанованим, заможним чоловіком, поважним полковником, улюбленцем самого гетьмана Мазепи паном Мироном Карповичем Ковальським. – Він помовчав, дивлячись на Марту, і казав далі: – Жаль стало мені того полковника. Чоловік він уже не молодий, у літах, удівцем лишився зовсім недавно – втратив кохану дружину через важку її хворобу. Три роки минуло, як живе одинаком, проте таке життя не любе йому, і шукає він тепер дружину. Та не просту дружину, бо натхнений коханням нашого гетьмана, що полюбив Мотрю Кочубеевну, бажає цей полковник і собі знайти молоду та вродливу дружину, бажано з Диканьки, де вроджуються такі красуні, як Мотря Василівна.

Васса застигла на мить, метнула оком на Марту і відразу ж уторопала, серцем своїм учула, яку дружину бажає для того полковника чоловік, учула й захолонула.

Марту!

– Батечку, – заговорила вона з благанням у голосі, хоча знала, що даремні ті слова її, зроду не було такого, щоб чоловік дослухався до її, жінчиного, голосу. Могла вона й цілісінький день умовляти й благати, однак ніколи не слухав він тих умовлянь, відхрещувався від жінчиних слів. Оце й зараз погрозово нахмурих брови.

– Цить, матінко, – шикнув на дружину Красногляд. – Ковальські ті такі люди заможні, що наш пан Кочубей і вві сні не снів їхніх статків. Отож хоч кричіть, хоч коси рвіть, а я запросив цього пана полковника до нас на Різдво. Відправимо для нього врочисту святкову службу, із Мартою познайомимо...

– Ні! – Несамовитий пронизливий крик Мартин оглушливим відлунням прокотився світлицею та почувся в усьому будинку, змусивши здригнутися й затремтіти прислужників. Васса відразу ж кинулась до дочки, спробувала вхопити за руку, та де вже там, вирвалася та від матері, підлетіла до столу, безстрашна й стрімка, нахилилась до батька й не промовила, а

просичала прямо в вічі: – Ні, я вам не Ганя, й не Марусина, покірливо покалічити свого життя не дам.

Отець Сава вмить почервонів, а там як гаркне:

– Ану цить, бісова угоднице! Що накажу, те й робитимеш! Це ж де таке хто видав – щоб супроти батька йти.

Марта у відповідь лиш вуста свої покривила гарні та пишні, але очей, що палахкотіли ненавистю та випромінювали дух непокори, не відвела, зустріла погрозливий погляд батьків без остраху, яко справжня Красноглядівна.

– Що хоче мені робить, хоч до смерті забийте, – правила свое вона, така молода та гарна, що бери й милуйся, – а за того вашого полковника я не віддамся.

Красногляд напружився.

– Віддасися, нікуди ти в мене не подінешся, – запевнив він норовливу дочку, гнівно поблискуючи очима та змушуючи серце Васси затинатися від болю, гіркого болю за кохану дочку. Бачила мати, що прокидається вже в чоловікові той звір заснулий, що наливав очі його лютим злом та кривавою імлю, і робився він тоді спроможним на будь-що. – Треба буде, я тебе й напівживою за коси потягну до вітваря, а за пана Ковальського, аби засватав, віддам, не роздумуючи.

Марта гнівливо зиркнула чорним оком.

– Хоч би там що, не піду! Вдавлю себе, візьму гріх на душу, а по-вашому все одно не буде! – вигукнула, гордовито випростовуючись. Васса від тих слів її похолонула й дрібно-дрібно захрестила груди. Он як позиркує, гаряча та нестримна, а що як справді заподіє собі щось? Господи, заступи й помилуй її від такого гріха, про який і подумати страшно, не то що промовити.

Вона кинулась до доньки.

– Мартуню!

– Ану цить! – заревів могутнім голосом отець Сава з такою силою, що пополотніла Явдоха трохи не зомліла, але Марта навіть не здригнулась, гордовито стояла перед розгніваним батьком, чия лютість дедалі дужчала. І Васса знала, чом суперечить йому Марта, чом спокою вона не має, чом кидає в лице батькові ці непокірливі слова. Не може вибачити, бідолаха, йому того, що забрав у неї Микиту, нещадним крадієм украв у молодшої дочки перше кохання. – Досить пестити вже її, бісову душу, і так випестила та викохала зміюку в домі моім! Та я свого не полишу, пана полковника через примхи дурної дівки не втрачу. Затям собі добре, Марто, ти все одно вволиш мою волю.

– Ні!

Мить, і важка, з товстими пальцями рука, що в храмі Божім чинила відправи, саднула в ніжне біле личко Мартине. Гордовита голівка з важкою, товстою

косою гойднулась назад, а з розбитої нижньої губи червоною стрічкою заміїлася свіжа кров.

– От душа проклята, окаянна, – засичав Красногляд і вдарив ще раз. Почервоніла від ляпаса того ліва біла щічка ніжного лица попівни затряслася вся. Нажахана Васса залякла й не здужала поворухнутись, але Марта гордо звела голову, сміло дивлячись на батька очима, сповненими ненависті. – Я навчу тебе, як бути послушною батькові! Досить вже ховатись за материними спідницями, дорослою вже стала, коли з парубками кохатися ласою зробилась, блуднице вавилонська, душе окаянна! І молися в піст, молися до самого Різдва, аби пузатю від того клятого Мірошника не стала, бо своїми ж руками вдавлю.

Марта безстрашно закинула голову.

– То давить уже зараз!

Отець Сава підозріло зіщулився.

– Невже пузата?

Васса недовірливо поглянула на дочку. У чорних очах Мартиних жеврів переможний вогник. Господи, донечко люба, донечко ж ти ріднесенька, що ж бо ти накоїла? Як змогла ти, дитя чисте та невинне, віддатися чоловікові, нехай і коханому, до святого вінця?

Очі Красногляда налилися кров'ю.

– Кажи, тварюко! Пузата?!

Марта тільки коротко кинула у відповідь:

– Так!

Серцем відчула Васса, що чоловік зараз кинеться на донечку, кинеться вже не тільки личко вродливе вдарити, а й тіло юне стусанами бити, красу нівечити, що її вона, Васса, викохала. І похопилася до чоловіка, затуляючи тілом свою кровиночку. Та де там! Відкинув він її, мов ведмідь птаху, пазурами нещадними вхопився в тіло під свиткою і з такою силою жбурнув об стіну, що Васса на мить утратила пам'ять від гострого болю в руці. І вже між Мартою та її кривдником не залишилося нікого, хто б захистив, закрив собою дитя Вассине від нещадного гніву батька рідного, від – сором людям сказати – іерея Божого, котрий вмів так службу правити, що навіть звиклі до всякого в боях козаки не стримували сліз. Та чи знав хто, яким міг бути цей служитель Божий у хвилини страшної, нелюдської люті? Чи уявляв хто, що не тільки дружину духопелами був спроможний почастувати, а й власне дитя, плоть від плоті своєї здатен кинутись душити? Господь, певне, в ту мить відвернувся од дому свого служителя, і Васса скрізь туман болю побачила, як дужі руки чоловікові зімкнулись на тонкій білій шийці доньки, і долинуло до неї його нелюдське гарчання.

– Я тебе породив, я тебе й задавлю!

Васса закричала, страшно закричала, зішовши на хрип, і крик той був криком смертельно враженої в саме серце живої істоти, криком пораненої гострим страхом та болем за дитину матері, на очах у якої інша людина, що прожила з нею тридцять років і куцою, далекою ласкою подарувала їй це дитя, тепер намагалась відібрати безцінне життя рідної кровинки. Забувши про біль, Васса знову кинулась до чоловіка, силкуючись відтягнути його дужу, кремезну постать від донечки, відтягнути руки ті сильні, що нещадно вп'ялися в шию Марти.

– Саво, батечку, відпусти! Благаю!

Та чи чув він її, цей звір, що вселився в немолоде вже тіло її чоловіка? Хто його знає, засліплений нападом люті, він навіть не здригнувся, тільки знову штовхнув Вассу ліктем, ослабивши на мить тиск своїх сильних пальців на Мартиній шиї. І можливо, саме ця мить урятувала їй життя. Нараз гучно застогнали всінешні двері й до хати, впускаючи морозяне повітря, увійшли сини отця Сави.

– Здуріли, батьку?

Панас, дужий та високий, весь у Красногляда, зараз ведмедем кинувся на батька, який геть стеряв розум від люті. Марта вже хрипіла, коли дужі братові руки відтягнули від неї панотця, і знесилено впала на руки Данила, молодшого з братів.

Отець Сава рвався з Панасових рук.

– Пусти, іроде! Нехай вдавлю блудницю кляту!

– Вгамуйтеся, батьку, – спокійним голосом озвався Панас, міцно тримаючи панотця.

Васса кинулась до доньки.

– Жива, донечко, жива! Жива, лебідонько! – тихо заплакала вона, притискаючи дочку до себе, до свого серця зраненого, намагаючись не дивитися на страшні червоні знаки від чоловікових пальців, що проступали на білій шиї Марти. Дівчина, немов утративши всі сили після батькового нападу, довірливо притулилася до теплового тіла матері. Прохолонув трішки й Красногляд у міцних руках старшого сина, вже не рвався до Марти з такою силою, а тільки позиркував зле. Запала врешті важка, немирна тиша. Васса тримала доньку й налитими слізьми очима вглядалася в скорботний, мовчазний образ Богородиці, і серце її у відчаї волато до Неба – за що ж напасть така їхній родині, за що їм нещастя таке? Та вони ж і постів дотримуються, і панотець відправи які чинить, і пожертви бідності не жалкує. То за що ж лишенько отаке родину спіткало, за які гріхи та беззаконня не вгледіла вона доньки своєї виплеканої? За що, за що ж рідний батько, слуга Божий, мало не вдушив рідну доню? Та мовчало Небо, мовчала Пречиста, скорботна та сувора мальованим ликом.

Урешті отець Сава заспокоївся.

– Відпусти, – тихо промовив він до Панаса, пересмикуючи плечем і невдоволено поглядаючи на сина. – Не займатиму я вже її! Нехай живе, блудниця вавилонська!

Панас відпустив, але очей з батька не зводив. Та Красногляд не кидався більше до Марти, і той звір, що оволодів був ним з такою вбивчою силою, полишив його розгарячіле тіло. Утомленою, старечою ходою попрямував отець Сава до столу, важко опустився на лаву й зі здивованим виразом поглянув на свої руки.

– До гріха мало не довела, нечестивиця, – просичав він, обпікаючи застиглу стихлу Марту ненависним поглядом. У світлиці ще вчувалася напруга. Забута всіма Явдося, як кликав дружину Панас, бліда, мов тільки-но вибілена стеля, сиділа непорушно, затиснувши зсудомленими пальцями непотрібне вже їй шитво. Марта тихо хлипала, ткнувшись головою в материні груди. А з відчинених дверей кухні обережно заглядали, лупаючи очима, перестрашені прислужники. – Замкніть у кімнаті, вражу дочку! – гримнув Красногляд.

Васса сіпнулась.

– Батечку...

– Цить! – Знов іскра люті проскочила в неспокійних очах панотця. Васса налякано змовкла й швидко потягнула вже покірливу Марту зі світлиці, а отець Сава ще довго сидів за столом, замислений та мовчазний, геть утративши радість свою від архієреєвої милості.

* * *

Темна похмура ніч облягла стихлий будинок отця Сави Красногляда, повновладною господинею нишпорили вона по кімнатах, зазираючи у втомлені лица та навіюючи кому легкий, а кому важкий, немирний сон. І тільки з Мартиної відпочивальні втікала роздратовано, зазирнувши та побачивши жовтувату імлу каганця та напружену дівочу постать, що застигла нерухомо на встеленому пухкою, з лебединого пуху, периною, ліжку.

Марті все не спалося, налиті невивпаканими пекучими злими слізьми очі вперто не хотіли стулятися, вирячившись на жовтуватий вогник каганця, та не помічаючи його. Мама вже заснула, утомлено притулившись спиною до стіни. Як сиділа над нею, ллючи гіркі сльози, так і здолів її сон. Хотіла пробудити її, вкласти на свою м'яку перину, хай би поспала по-людськи, та не гоже, гадала, будити її, зривати той сон, що опанував рідненьку, бо ж чи засне вона так міцно, як зараз, а чи знов почне плакати болюче.

Марта зітхнула. Годі було зрозуміти їй материнське смирення й терпіння, оту вражаючу здатність роками потерпати від важкої вдачі чоловікової, а проте, й слова не сказати супроти нього, зносити все в мовчанні. Марта б такого не здужала витримати. Таки різної вони були з ньенькою вдачі, і дочка подеколи жалкувала рідненьку за терпіння її багаторічне, а коли й заздрила незрозумілою заздрістю, що мала та злагідну й смиренну вдачу, яка помагала зносити все необтяжливо, і з доброти своєї вибачала батькові усі його кривди. Такими ж, як мати, були й старші сестри. Маруся, та й бровою не повела, коли батько засватав її за немолодого вдівця з купою дітей,

пішла без нарікань заміж у Полтаву, і слова не сказала про те, що не до серця їй той удівець, що інший серцю милий. Ні, як та вівця покірливо попленталась у ярмо, тиха, плоха душа... А Ганя... У Марти й досі серце кров'ю обливалося, коли згадувала про сестру свою любу. Чи ж знає хто, чи бачив, хай би й матінка, скільки сліз пролилося з ясних очей блакитних Ганнусиних, скільки гірких слів нашепотіли вуста її юні соковиті, зім'яті нещадними цілунками старого діда Мозолевича.

– Мартуню, ріднесенька, – проказувала пошепки Ганя два роки тому, за скількісь днів до весілля, схожої безсонної ночі, і жовтуватий вогник каганця нетутешнім світлом миготів на її вродливому блідому личку з материними блакитними очима та батьковими рисами під пишним чорним волоссям. – За що ж батечко так гнобить мене, чом не пожалує? Як я його вже прохала, у ноги йому падала, чоботи ладна була цілувати, аби не калічив життя мого молодого, не віддавав за того бридкого діда.

Марта хапала сестру за холодну ручку, зазірала в сумні, повиті журбою очі.

– А що ж він, Ганю?

Ганна досадливо кривилась.

– А те, що й завжди! Хіба ж нашого панотця ієрея обходять почуття інших? Навіть і слухати не схотів, велів не вигадувати дурниць, а йти дошивати посаг, та й по всьому. І слова більше не скажи. А мені ж, Мартуню, як згадаю того бридкого Мозолевича, й жити на світі не хочеться, вже хоч зараз іди та мотузку шукай та до дерева першого, чи до льоху.

Марта знову хапала сестру за руку.

– Що ти, Ганю, не кажи такого!

– А що ж мені ще робити лишилось? Ой, Мартуню, жорстока вдача недобра в нашого батька, а ми народжені виконувати його волю. Ти ж бачила того Мозолевича, та йому ж час вже в домовину лягати, а не до дівчат молодих сватів засилати. А про тебе, Мартуню... дурно мені робиться на саму лиш гадку про те, яку долю тобі готує батько. Чи не знайде й для тебе такого ж Мозолевича, чи не занапастить і твого життя?

Тоді Марта яро хитала головою.

– Я не дамся! Не погоджусь!

А Ганна тільки сумно всміхалась.

– А хто ж тебе, дурненька, питатиметься?

І знову сльози, день у день сльози Ганни, страждання та погляд приречений. Саме з того часу виникла та почала зростати безодня прірва між Мартою та батьком, а шлюб Гані зі старим Мозолевичем перетворив їх на справжніх ворогів. Ніколи не забути їй того клятого весілля, не забути блідого, нещасного лица сестриці, її стрункої постаті поряд з негарним, згорбленим паном урядником, не забути, як здригнулась від огиди Ганя, коли чоловік нахилився до неї, щоб поцілувати. Не здужає забути вона й радощів батька,

як дзвінко й весело лунав голос його, коли вінчав він доньку на нещасливий шлюб. Тоді, саме тоді, того клятого дня зрозуміла Марта, що з нею такого не станеться. Ні, вона боротиметься, яро та відчайдушно боротиметься, але дружиною якомусь стариганові не буде. За ці роки ненависть у її серці до батька тільки дужчала, вона отрутою поїдала його зсередини, а з появою Микити забуяла сильніш.

Микита!

Русочубий, з гарним, по-жіночому ніжним лицем, юнак з'явився в батьковій церкві через півроку опісля Ганниного весілля. Безрідний сирота, якого виховала старенька бабуса, примандрував він до Диканьки слідкома за отцем дияконом з невеличкого села. А отець диякон був великий цінитель гарних баритонів і, як почув голос молодого та стрункого Микити Мірошника, як виводив той незрівнянно «Алілуя» на відспівуванні сільського писаря, так і зманив його до церкви панотця Сави Красногляда, дозволивши оселитись у своїм домі.

Отак і з'явився в диканській церкві високий сіроокий, гарний на вроду Микита Мірошник. Людина побожна, навчена від покійної бабусі любові до Бога, він і на криласі співав, і грамоти був навчений, і Апостола з Псалтирем почитував, а що вже голос мав чудний. І бентежив, нещадно бентежив дівочі серця вродю своєю трішки дивною, мов неземною. Як погляне було сірими очима, так дівчата мало не падали від млості, вражені красою того погляду. І тягнулася нескінченна вервечка виряджених, мов до великоднєвої відправи, дівчат до церкви святого Миколая, та не так служби Божої прагнули вони, як на вродливого Мірошника помилувати, оком метнути на нього лукавим, спокусливим, ану ж обдарує котрусь цікавим поглядом, ото б уже щастя було серед дівчат. Та, на жаль, щастя те не випадало жодній, навіть дочці отця диякона рудій зеленоокої Харитині, що в її садибі мешкав Мірошник. Микита наче не помічав бісиків тих дівочих, співав тільки та читав, а деколи ще й у вівтарі прислужував, та на дівчат ані оком. Харитина, язиката дівка, ще було й хмизу підкине у вогонь дівочого захоплення Микитою, хитро виблискуючи очима, промовляла:

– То він красуні гідної собі не знайшов у нашій забитій Диканьці, ото й верне свого носа. Либонь, гадає до Києва податися, там польських панн, мов бджіл на пасіці, може, й знайде до краси своєї таку ж незрівняну вродливицю.

Дівчата дружно загуділи у відповідь.

– У-у-у, який вередливий!

І з того дня звабити Микиту Мірошника стало для них мало не головною справою. Чого тільки не вигадували, аби звабити зухвальця, навіть стіни храму Божого їх не зупиняли. То зомліє одна, то друга, падаючи на руки розгубленого Микити, а то братів благають стоваришуватися з Мірошником, та все даремно.

Марта ж у тих упаданнях дівочих коло вродливого парубка участі не брала. Нецікаво якимось було, та й не до пустошів, бо від Ганни надходили тривожні вісті про те, що, важка дитям, утратила вона його, і тепер борюкається між життям та вічністю. Хоч би як рвалася до сестрички Марта, батько не

пустив, навіть маму. Сам молебні правив за здоров'я важкохворої Ганни. Та що для Марти ті молебні, коли серце її прагнуло до любої сестрички, ладне було птахою полинути з Диканьки до далекого Батурина. Вона й помічала вродливого юнака, та не до зваблення теперечки їй було. Однак саме цей сум її, туга за сестрою, зробив те, чого не вдалося двом десяткам наполегливих дівчат.

Того вечора Марта прийшла з Уляною раніше до початку відправи, аби помолитися в тиші та спокої порожнього храму. І поки Уляна куняла в куточку, опустилася навколішки перед образом сумної Богоматері Казанської, та так широко молилася, що й не почула, коли люди посходились і почалася відправа. А як зібралась додому, до неї раптом Микита підійшов. Купка дівчат, що кружляла в бабинці, так і завмерла. Здивувалася Марта: чого це її Микита кличе неспіливо?

– Стривай, Марто!

Вона зупинилась тоді знехотя, обернулася звільна й скося поглянула на подруг, котрі допитливими сороками збилися неподалік у зграйку, жадібно зиркаючи на них.

– Чого тобі, Микито? – запитала Марта не надто привітно, змусивши парубка зашарітися. Гадала, що промовчить, засоромиться балакати, бо ж був до дівки неповинної подібним, та ні, озвався.

– Горе в тебе яке, що так молилася?

Марта поглянула сумно.

– Горе! Сестра трохи не помирає.

– А ймення яке в неї?

– Ганна вона. А тобі ж навіщо?

– Помолитися, – коротко відказав Микита й поглянув на дівчат, котрі ськ і так пнулися вхопити бодай слівце з їхньої розмови, зніжковів такечки, що маками розквітли його порослі пушком юнацьким шоки, і гайнув геть, а дівчата ринулись до заляклої Марти й ну термосити, що ж бо таке він їй сказав, той Микита.

Насилу вирвалася вона тоді від дівчат, а ночі тієї й заснути не могла. Горить лице вогнем пекучим, стуляєш повіки, і перед тобою вже не сумне та ніжне лице сестриччине, а висока та струнка постать Микити з сірими, мов туман у вранішньому небі, очима. Так і пролежала до ранку не спавши, а коли забулася сном коротким, уявився він їй уві сні. Прокинулася, а Микита, мов намальований, стоїть перед очима.

І з того дня втратила вона спокій, захвилювалось серце молоде, потягнулося до парубка. А він, мов пес наполоханий, уникав чарівної чорноокої попівни. Аж ось надійшла від Ганни звістка про одужання. І наважилась тоді Марта відшукати Микиту й подякувати.

Знайшла юнака в трапезній храму. Сидів, підперши долонею ніжну щоку й читав уважно якусь грубу книгу. Уздрівши Марту, смикнувся, зіскочив з лави, мов обпечений, і здивовано заблимав очима.

– Ти чого, Марто, прийшла? – пробурмотів він розгублено, зашарівшись.

Лице Марти осяяла усмішка.

– Прийшла подякувати тобі.

Микита зачервонів іще дужче.

– За що ж мені дякувати?

– А за Ганю, за сестричку мою, – весело відгукнулася Марта, трохи не пританцьовуючи та сяючи до Микити щасливою, вдячною усмішкою. – Ти ж пообіцяв помолитися, і вона одужала.

Микита геть знімає очі.

– Та хіба ж то я її вимолив?

– Ти! Ти! – гаряче заперечила Марта і, спонукана якоюсь незрозумілою силою, що штовхнула її вперед, простягнула до юнака ручки, вхопила Микитині руки з довгими, чутливими пальцями, окрилена почуттям щирої подяки. – Спасибі тобі, спасибі, Микито, за твою молитву скору.

Микита застиг, мов закам'янів, на якусь мить, уп'явшись у лице Марти своїми сірими очима, що світили незнайомим досі, дивним почуттям. Промайнула ця мить – і він раптово сам ухопив її за ручку та притягнув до свого юного тіла під старим підрясником, притиснув так міцно, що Марта почула сильне, неспокійне биття його серця, і гаряче зашепотів у її чорне волосся, заплетене в товсту гарну косу.

– Марто, зоре моя ясна, що ж ти робиш зі мною? Навіщо чаклуєш мене очима своїми чарівними, навіщо покою лишаєш, розум засліплюєш?

Марта звела на нього здивовані чорні вічка, побачила перед собою нове, мов незнайоме, лице Микити, на якому по-особливому горіли сірі його, замислені очі.

Видихнула ледь чутно, тремтячи від щастя.

– Микито.

– Мартусю, зоре, – з болісним виразом прошепотів Микита, торкаючись руками ніжнього дівочого личка, зазираючи в темні, мов та ніч, очі глибокі, мов прірва, що поглядом своїм зводили його з розуму, вабили до себе, неначе найбільша в світі спокуса.

Він не втримався тоді, поцілував Марту першим у її житті цілунком, торкнувся вуст дівочих легко та несміливо, і відразу ж відсахнувся, немов злочин зробив, винувано опустив долу очі.

– Пробач, – прошепотів ледь чутно й забрав руки з її лиця, мов обпікся, відскочив убік, з прикрістю запустивши долоню в густого чуба. – Я не мав цього робити! Господи, та я ж узагалі маю триматися від тебе якомога далі, не маю права навіть пальцем тебе торкнутись... але це сильніше за мене. Господи, прости! – Він заплющив очі, завмер на мить, і Марта з дрібного ворущіння його гарних губ зрозуміла, що він молиться. Коли ж він знову розплющив очі, не було вже в них того дивного, незнайомого виразу, горіла там рішучість, а коли заговорив, то голос його пролунав твердо: – Немає нам з тобою, Марто, спільної дороги. Я з дуже бідного роду, не маю за душею ані гривні поганой, живу з милості людей. А твій батько хоча й слугитель Божий, та дуже вже перед багатіями запобігає, і для тебе, певне, шукає мужа багатого. А злидня, такого як я, він і до порогу не пустить.

Марта мовчала, бо чула гірку правду в словах Микитиних. Ні, не дозволить батько їй утнути такого – побратися з Микитою, людиною хоча й гарною, та ж бідною, мов та церковна миша. І байдуже йому, яким буде майбутній зять, кульгавим чи клишоногим, а чи й геть огидним, аби тільки статки мав хороші, та побільше, а ти вже, доню, страждай. Була й для неї вготована доля сестер, Марта це відчувала. Але ж вона не Маруся, й не Ганна, вона не вродилась на світ такою ж покірливою ягничкою й задарма не віддасть на поталу батькові свого життя. Ні, вона ще побореться за власне право бути щасливою, бо вродилась, можливо, із занадто схожою на батька вдачею, аби покірливо схилити голову у вготоване ним ярмо.

– Отож, Марто, не шукай зі мною більше зустрічей, – провадив далі Микита, позиркуючи на неї замислено. – Знала б ти, як важко боротися мені зі спокусою, як важко опиратися бажанню поглянути на тебе, бо ж не маю на те права. А ти сама прийшла, зухвале дівча, навіщо ти прийшла?

Марта знизала плечима.

– Подякувати за молитву, за сестру.

– І все?

– Усе, – відповіла дівчина, хоча й піймала себе на тому, що говорить неправду, адже бажала зустрічі з ним, зустрічі наодинці.

Микита похитав головою.

– Не вмієш ти, Марто, брехати.

– А хоча б і так! – вигукнула вона хоробро, зустрічаючись поглядом з його збентеженими очима. – Ти ж гірше за відлюдька живеш, жахаєшся дівчат, від мене, мов від прокаженої, втікаєш. Чому ж ти, Микито, чому уникаєш не тільки інших, а й мене? Чи зле що заподіяла?

– Що ти, ніколи в житті! – гаряче заперечив Микита. – Але ж не рівня я тобі, я злидень нещасний, котрий і поглянути не сміє на таку попівну, як ти. Зроду твій батько не дозволить мені посватати тебе, та він вижене мене геть з Диканьки, варто тільки бовкнути про те, які почуття ти в мене викликаєш.

Марта приступила до нього ближче.

– А які ж то почуття?

Микита болісно скривився.

– Ой, та вже краще не питай.

– А ти скажи, – не відступилася вона, охоплена незнайомою відвагою, наснажена силою його, яку відчувала всім еством. Та він не сказав, видихнув лиш тихо: «Пропав навіки», – та й припав палким та жадібним поцілунком до вуст її дівочих. Вона тоді немов причакувала його до себе, цілувала невміло, та він не уникав її вже більш, а, втомлений боротись, цілковито поринув у глиб першого кохання.

З того дня Марта мов розквітла вся. Охоплена почуттям першого в житті кохання, осяяна думкою про Микитину любов до неї, вона вже не страшилась того, що знайде батько для неї якогось там Мозолевича. Ні, тепер вона була не сама, тепер у неї є Микита, який зможе захистити, який вкрие її від батька, а той нехай скаженіє, хоч що робить, а вона вже вирішила для себе, що все дозволено коханню, і неодмінно ж стане за дружину Микиті. Та й Микита, немов перейнявся її сміливістю, вже й сам готовий був засилати сватів у Красноглядів двір, і на майбутнє намагався заробити хоч якусь копійчину, пішов у найми до двору пана Василя Кочубея, наказного гетьмана. Пропадав там від світанку до заходу сонця і за старання дістав невеличку хоч, та все ж свою хату, до якої мріяв увести колись Марту дружиною та господинею. Саме там, у тій хатині, і згрішили вони з Мартою. Віддалася вона Микиті з двоїстим почуттям, бажаючи зробитися жінкою в обіймах милого, аби, як батькове гратиме та віддасть він її за якого бридкого діда, то щоб не йому дістатися невинною, йшла Марта тоді на гріх, ваблячи Микиту. Адже пекла ще зсередини, шкрябала серце ненависна думка про те, що не дасть батько стати дружиною Микиті. Вона й утекти ладна була з ним подалі від Диканьки, аби побратися, дарма що в чужій стороні. Та де там, Микита в цьому був непорушний, мов скеля.

– Без батьківського благословіння не буде нам щастя, – твердо відгукувався він на всі вмовляння Мартині втекти хоча б до Полтави й там таємно повінчатись. – Та й не візьму я на душу гріха такого, і так вже нагрішив – як сповідатися буду?

Марта тільки зітхала у відповідь і тихенько молилась, аби Господь дав Микиті сміливості, пом'якшив жорстоке серце батька. Та, очевиднож, слабкою була молитва її, не дійшли палкі слова дівочі до Небес і забрали в неї Микиту. Підступність та хитрощі батька позбавили її щастя. Пішов Микита на сповідь до Красногляда, певне, зізнався в усьому, не схитрив, а батько не забарився завдати дочці удару потайки. І не знала Марта, що наказав батько парубкові на тій сповіді, та з того дня зробився Микита надто замисленим і похмурим, і словом до нього не озвися, мов чужа людина дивилась тепер на Марту його сірими очима, і вдавалось їй, що ця нова людина вже наче й ненавидить її. Не всміхався вже ніжно він при зустрічі, не пригортав до себе міцно та не кликав більше своєю лебідкою, і Марті серце затискалось від збентеження, чула вона, як лихо наближається, знала, що не на добре було те батьківське мовчання після того, як по сповіді Микитиній батогом її відходив, та все мовчки, потайки від матері. А вона й змовчала, не звірилась неньці про побиття, бо знала, що згрішила, страшне

вкоїла, пішла супроти звичаю, віддавшись парубкові до шлюбу. Але не жалкувала, жодної хвилини не жалкувала про той свій гріх, не жалкувала навіть тоді, коли батьківський батіг з болючою силою впинався у її ніжне тіло.

Серце, що не давало їй спокою увесь цей час, припишло перед різдвяним постом, на заговлі. Після відправи вже звично похмурий Микита торкнув її за руку біля дверей.

– Побалакати треба, – похмурим дерев'яним голосом промовив він тихо й посунув з церкви, навіть не чекаючи Марту. У куцому латаному кожусі, стрункий, з прямою напруженою спиною та буйним чубом русого волосся, він ішов від неї, і вдавалось Марті, що вже йде назавжди з її життя, що передчуття оте, яке кігтями роздряпувало її серце, було передчуттям розлуки, близької та неминучої. І кортіло на очах усієї церкви гукнути його, аби не ішов, повернувся. Проте вона тільки зітхнула важенько й поплентала бездумно назирці. Був уже листопад, надворі стояла холодна непривітна погода. Вийшла з задуми Марта й здригнулася, коли пронизливий вітер війнував на її тендітну постать у теплому кошуку з овечої вовни та строкатій зеленій хустці, завмерла перед Микитою, який чекав на неї в дальньому кутку церковного дворика. Юнак мовчав, наче не міг зважитися сказати щось важливе, мовчала й Марта.

Нарешті позирнув Микита винувато на кохану, зітхнув глибоко та й завів:

– Марто, голубонько, чи віриш ти в те, що не бажаю я завдати тобі кривди, але мушу. Не йти нам з тобою вкупці однією стежкою. Твій батько сказав мені на сповіді, що ніколи й за жодних обставин не дозволить нам з тобою побратись і думки своєї не змінить.

Марта звела на нього очі.

– То... тоді втечимо, – промовила без особливої надії, бо знала, що не погодиться, як не погоджувався і раніше.

– Ні, тікати не будемо. – Важко зітхнув Микита, постояв мовчки, дивлячись на похмуре небо. Марта ж дивилась на нього, немов намагалась зберегти в серці кожну рису його вродливого лица. Микита знову зітхнув і покривився, ніби від гострого болю. – Твій батько ніколи не пробачить нам шлюбу, навіть грозив проклясти тебе, якщо ми поберемося.

– Ну то нехай кляне, – відгукнулася Марта. – Та чи ж послухає Господь його дурних прокльонів?

Микита похитав головою.

– Е ні, Марто, не зневажай так батьківське слово. Є така сила від Бога в батьків, те мені ще бабуся казала, і я на себе такого гріха не візьму, щоб через мене батько рідний та доньку прокляв! Ні, мені за краще зовсім поїхати з Диканьки.

Марта сіпнулася, немов дістала ляпас.

– Микитко... – Прилинула до нього й хотіла обійняти, та не дозволив Микита, відтрутив від себе.

– Не треба, Мартусю!

– Микитко!

– Я піду! – Тверда рішучість світилася в його очах, і Марта з болем збагнула, що й справді піде, піде назавжди. – Замолю гріхи я свої перед Господом у стінах монастиря його святого, може довіку й вимолю прощення, широко вимолюватиму те, що загубив тебе, що взяв те, чого брати не мав жодного права, навіть думати про це.

– Микитко...

– Мовчи, Мартусю. Мені й без того важко, бо крається серце на дрібне шмаття, варто тільки подумати про те, що маю тебе покинути. Але й зостатися не можу. – Він швидко, навіть зле поцілував розгублену Марту у уста й відсахнувся, мов відірвав самого себе від її стрункого стану. – Прощай, Мартусю, і будь щаслива. А я помолюся, завжди буду молитись за тебе, аби Господь тебе помилював.

– Куди ж ти?

– До Києва, до Лаври.

– Микитко...

Гукнула з відчаєм, зі стражданням у голосі, та він пішов, позирнув востаннє і швидко попростував до церковних воріт, мов утікав від неї. А вона лишилася стояти, крізь густу імлу сліз ледве бачачи високу постать, що віддалялася, вгрюзаючи у вогку землю затертими, розбитими чобітьми.

Пішов. Пішов назавжди.

А вона зосталася. Зосталася, щоб жити звичним життям попівни, дочки отця Сави Красногляда, зосталась, щоб одного дня дізнатися, що й для неї, як і для старших сестер, знайдено заможного нареченого. Днями вона просиджувала у світлиці, гаптувала сорочки, слухала зичливі перемовини мами та невістки, вдавала, що залишилася такою, як і була. А насправді... Насправді вона стала іншою. І під спокоєм її вирувала справжня негода, серце її до самого краю було наповнене отруйним почуттям ненависті. Палаючої, небом проклятої, недоброї ненависті до власного батька.

А потім вона довідалася, що понесла від Микити.

2

Нова днина зимова ясна зазирнула зі сходом сонця у вікна попівського будинку й побачила там неспокій та похмурість. Насуплений отець Сава

заковтував нашвидкуруч борщ із квасолею, пиріжки з капустою. Потому хутко кудись побрався і слова ні до кого не промовив.

Явдоха, налякана вчорашнім нападом люті свекра, нездужала. Бідолаха так перестрашилася, що не спала майже всю ніч, раз у раз хапала холодними пальцями чоловіка за руку, позираючи широко розплющеними очима на двері спочивальні, чи була не люте знову лихий свекор. Панас терпляче впокоював її, мовляв, батько давно вже сплять, бо надворі глупа ніч. Не вірила, все поглядала недовірливим оком на двері й до ранку так і очей не стулила, здригаючись від кожного шереху.

Марта теж не заснула та так і просиділа до ранку на ліжку, згадуючи Микиту та відчуваючи образу на нього за втечу. Здавлене батьком горло боліло немилосердно, заважало балакати, і на всі слова мамині вона відповідала тільки бентежним поглядом великих чорних очей, у котрих стиг відчай, а ще страх, та не за себе так, як за дитя Микитине, що росло в неї під серцем. Ще не обродившись, вона вже відчувала дивний, тісний зв'язок з тим дитям, і серце її материнське, немов віщуючи біду, страшенно боялося за нього, за дитя її, за те єдине, що лишив Микита на спомин про себе.

– Куди ж він подався, Господи? – чи не вдесьте повторювала мати, непокійно метаючись з кутка в куток невеличкої Мартиної спочивальні. – Марто, доню, навіщо ж ти так прогнівила батька, нащо на гріх пішла? Аби докорити йому, допекти, еге? – Васса на мить зупинилась біля ліжка, стривожено зазирнула в доньчині очі, але Марта від того погляду запитливого материнського відвернулася.

Васса зітхнула й заплакала.

– Доню, що з тобою коїться? Хто зурочив тебе, люба моя, хто наслав оцю норовливість, оцю бісівську непокірність батькові? Це ж не по-Вожому, донечко. Із давніх-давен заведено так, що ми, жінки, маємо коритися чоловікам, батько то, а чи чоловік, і вволювати волю їхню, яко волю самого Господа. Така вже вона є, наша жіноча доля, і наші бабусі віками скорялися перед чоловіками.

Марта важко сковтнула.

– А я не така, – прошепотіла ледь чутно.

– Донечко. – Тільки й видихнула Васса сумно та затихла, притиснувши до себе буйну доньчину голівку. І Марта притулилася до теплих материнських грудей, до сорочки її, вишитої маками, від якої пахло слабко ладаном та бузком, знайомими ще з дитинства, коли малим дівчам шкандибала вона до неньки ноженятами, дерлася до материнських колін, шукаючи ласки. Шукала й зараз, бо погане передчуття шматувало немилосердно її серце, саму її душу.

Так і просиділи вони годину, а може, й усі дві, допоки Васса не поцілувала її ясне чоло та не промовила:

– Донечко, ти б попоїла.

Марта хитнула головою.

- Ні! - прошелестіла, мов вітер у листовинні.

- Не можна так, - заперечила Васса, поцілувавши Марту знову. - Ти ж не сама тепер, люба, майбутня дитинка в тобі, ти маеш дбати про неї. Ну, лебідонько, може ж, пиріжечка з капусткою, га?

Марта зітхнула.

- Давайте.

Пожувала вона той пиріжок, випила ще кухоль киселику вишневого, коли в двері застукали й почувся перестрашений голос Улянин.

- Батечко Сава приїхали, якусь бабу привезли.

Марта трохи не похлинулась, поглянула на матір, а та, як Уляна сказала «бабу», пополотніла й часто та дрібно захрестилась. За дверима почулась важка хода дорідного батька. Ось уже він відчиняє двері, й вимальовується на порозі його дужа постать. Похмурим, недобрим поглядом обвів Красногляд Мартину спочивальню, сковзнув байдуже по заціпенілій дружині й зупинився на дочці. Марта закам'яніла, відчуваючи, як холодне серце від ненависті до цієї людини, яка, давши їй життя, намагалась учора його відібрати, задушити попівськими руками. Та хай би вже душив, не боялась вона смерті, нічого вже не боялась.

Ступив отець Сава мовчки до доччиної спочивальні, а за ним ускочила вертка баба з хитруватими темними очицями. У сірій свитці, довгій синій спідниці та в гарному синьому очіпку, немов господиня, увійшла до Мартиної спочивальні, кинула на стільчик клунок з потертої шкіри й вп'ялася в лице Марти пильним поглядом. Потому мовчки підійшла ближче, торкнулася холодним пальцем підборіддя ніжного лица дівочого, покрутила в різні боки.

- Либонь, і справді важка, - промовила до панотця низьким, мов чоловічим, голосом, і без того похмуре лице батька спохмурніло ще дужче. Він недобре позирнув на Марту, та сказати й слова не встиг, бо ожила раптом заціпеніла Васса, сплеснула розпачливо руками, зойкнула, мов від болю, й кинулась навколішки до ніг чоловіка.

- Не губи, батечку, рідне ж онуча, - заголосила тужно, розхитуючись головою та хапаючи чоловіка за поділ чорної ряс.

Отець Сава роздратовано відступився.

- Не галасуй, Вассо!

- Гріх же який, ти ж ієрей Божий!

- Замовкни, жінко!

- Змилуйся, - волала все заплакана Васса, принижена та нещасна, навколішках перед хмурим чоловіком. - Не вбивай живу душеньку, батечку, не бери гріха страшного на душу, ти ж ієрей, як служити будеш, убивши власне онуча?

Вгодоване лице Красногляда почервоніло.

– Цить! – проричав він, відпихаючи від себе важким чоботом, з нерозталим на ньому ще снігом, дружину. – Породила мені бісову дочку, нечестивицю, кляту блудницю вавилонську. І не онуча мое в неї в череві, а плід блудливий та нечистий, якого треба позбутися.

Васса перехрестилась.

– Батечку, пощади! Не дам донечки!

– Заціп рота, дурна бабо! – бризкаючись слиною, просичав піп Красногляд і шулікою метнувся до дружини. Із силою вдарив у заплакане бліде лице, залишивши на ній швидко почервонілий знак від своєї важкої руки, потім вхопив за косу не вбраного під очіпок волосся, намотав і з дужою, нелюдською силою, жбурнув об двері.

Марта схопилася з ліжка.

– Мамо, – мало не задихаючись від гострого болю в горлі, прохрипіла вона й кинулась до матері, яка непритомною сповзала на долівку, а по її розбитому лицю юшила свіжа кров. – Матусю!

Звір, лютий звір у батьковій подобі, боляче вхопивши за плече, відкинув її назад.

– Геть, нечестивице!

– Мамо...

– Нічого з нею не станеться. – Отець Сава присів над непритомною Вассою, легко ухопив за косу й підвів на ноги. Вона застогнала, розплющила каламутні очі й спантеличено поглянула на чоловіка. Пригадавши все, закліпала страшно зіницями й заметалася, шукаючи доньку. Кинулась до неї, але Красногляд схопив її та виштовхнув геть зі спочивальні, палицею підперши двері.

– Саво, змилуйся! – загукала Васса, стукаючи в двері.

Красногляд тільки роздратовано покривився, одійшов від дверей та зиркнув на Марту важким оком.

– Починай, – коротко промовив він до гості й тяжко опустився на дерев'яний стільчик.

Марта сторожко поглянула на батька.

– Що... що ви збираєтесь робити? – тихо запитала, покосивши темним оком на незнайому бабу, яка неквапливо виймала зі свого клунка невеличкі перев'язки сухих трав.

Отець Сава недобре ошкірився.

– Гріх твій омивати кров'ю, блуднице, – озвався вороже, мов і не дитя його кривне стояло неподалечку, завмерши в білій сорочці. – Сором твій зі світу зводитиму, щоб не паскудив святої земельки вишкварок прибудний!

Марта охопила руками ще плаский живіт.

– Дитя не дам!

– А хто ж тебе питатиметься? – Хижі очі Красногляда схрестилися поглядом з осліпленими та збентеженими очима Марти, і та зрозуміла, що милості не дочекається, не пожалкує він ані її, ані дитя її ненародженого. Не було, немає й не буде жалю в серці, яке б'ється в широкій груднині батька. Вона ладна була благодати, навколішках слізно благодати не чіпати її дитинча, пожалкувати невинне, безгрішне життя. Вона готова була принизити себе перед ним, готова була на все, аби дитя врятувати... Та завадила та страшна баба.

– Треба вогню, зілля заварити, – проказала та спокійно, і батько важко звівся зі стільчика.

– Іди, в кухні дадуть.

Коли Красногляд відчинив двері, щоб випустити бабу, Васси під ними вже не було. Він обернувся до Марти. І в цю мить зрозуміла вона остаточно, що це не мара жажлива та страшна, не сон бридкий, що урветься, варто тільки прокинутися. Батько й справді ладен убити, витравити Микитину дитину з її черева, і та баба пішла заварювати вбивче зілля, що про нього пошепки перемовлялись дівчата. Відчай та страх враз заповнили все її ество, витиснувши могутньою рукою гордощі та непокору батькові. Забула вона про все й кинулась, як мати, навколішки перед ним, звела наліті слізьми очі, захрипіла від болю в горлі:

– Не губіть дитя, батьку!

– Он як заговорила! Шкода прибуду?

Марта затрусилась усім тілом.

– Шкода! Бо то ж мое дитя!

– Прибуду! – Отець Сава гидливо плюнув. – Вона помре, твоя прибуду, як не благай!

– Батьку!

– Цить! Невже ж ти гадаєш, що я поступлюся можливістю поріднитися з такою людиною, як полковник Ковальський, заради твого прибудного байстрюка? – Він нахилився, наблизивши своє розлючене лице до заплаканого лица Марти, зазирнув злими зіницями в її очі. – Ніколи, чуєш, бісова твоя душа, цього не буде. Те, що ти маєш у череві, є для мене не більше, ніж перешкода породичатися з полковником, і я позбудусь її.

– Я не дозволю!

– Дозволиш, куди ти подінешся? Та я сам заллю до твого поганського рота те вариво, що його принесе Вівдя, а не допоможе, вона ще знайде спосіб. Я на все піду, аби до приїзду полковника у твоєму череві вже не було того байстрюка!

Марта палахнула злим поглядом.

– А чи візьме ж він мене отаку – ославлену?

– Візьме, як побачить вроду твою нечестиву, то на все згодиться, та, може, й не вгледить нічого. – Отець Сава відтрутив від себе доньку й вдоволено всміхнувся. – Але ж як заважають мене всі, коли дізнаються, що зять мій є полковник Ковальський. Та інші попи луснуть від заздрощів, коли довідаються, яких висот домігся диканський батюшка, панотець Сава Красногляд, з ким породичався.

Марта мовчала, тільки зиркала налитими слізьми та ненавистю очима, собі присягаючи, що не полишить цього його злочину без помсти.

– Я помщуся, – видихнула вона нарешті, з ненавистю видихнула, мало не плюнула словами цими злими у вгодоване лице батька. – Таким брудом та соромом покрию ваше та своє ім'я, що не пишатись ви будете перед попами, а від сорому дременете в найдалше село.

Отець Сава нахмурився.

– Що се ти балакаєш, бісова дівко? – з тривогою запитав, зазирнувши в палаючі очі доччині, але Марта промовчала, зачувши бабин голос.

– Вариво готове, батюшко, – гукнула та, чалапаючи з череп'яним глечиком у руках. – Нехай тільки трішки охолоне.

Марта позирнула на неї недобре й повільно підвелася з колін, заплаканими очима простежила за тим, як відносить знахарка глечик до столу й обережно наливає гаряче зілля в невеличку скляночку. Запахло травом, надто полином, його особливою гіркотою, і Марта здригнулась. Страшне то було, кляте зілля, у ньому смерть чаїлася для її ненародженої дитини, що мала жертвою лягти на кривавий вівтар гордовитих замислів свого лютого діда. А вона – мати – не могла захистити його, дитятко своє. Тільки помолитися, але й молитва не йшла до її затемненого ненавистю серця. Лишень одне торкалось її серця – чорна хмара ненависті. Страшно то, зовсім не по-Божому, та інакше вона не могла.

Баба-знахарка простягнула їй скляночку.

– Випий, дитино.

Марта відповіла злим поглядом і похитала головою.

Знахарка поглянула на Красногляда.

– Пий! – похмуро наказав той Марті з натиском у голосі і раптом опинився поряд, ухопив дочку за руку й просичав прямо в залите слізьми лице. – Пий, тварюко, інакше сам заллю тебе цим зіллям.

Марта вперто захитала головою.

- Ні!

Ще мить, і розлючений Красногляд жбурнув Марту на ліжко з такою силою, що в неї заболіло все тіло. Вона заметалась, запручалася в його дужих руках, хотіла крикнути, та горло боліло нещадно.

- Лий в неї зілля, Вівдю!

Марта хрипко загарчала, запручалася з новою силою, та не дарма ж панотця Саву кликали причащати одержимих нечистим духом, котрі з такою силою зціплювали зуби, що аж щелепи скреготали. Боляче, немилосердно вп'явся він пальцями в лице дочці, примушуючи розтулити рота, і як не пручалась та, як не боролася відчайо, та переміг сильніший батько, й огидна, гірка рідина потекла їй в рота, змушуючи кашляти, захлинатись, але ковтати, ковтати ту огиду й тим убивати дитину.

А батько хрипів над нею.

- Давай, Вівдю, ще! Вона ж половину пролила!

Вівдя засумнівалась.

- Не знаю, батюшко, померти може.

Отець Сава позирнув на затихлу Марту.

- Нічого з нею, нечестивицею, не подіється. Лий!

Вівдя Цапчиха, удовиця коваля Зиновія Цапка з невеличкого хутора під Диканькою, жіночка була байдужа. Вправно від матері навчена знання на травах, могла зілля зварити таке, щоб дівці котрій парубка привабити, небажані дитини позбутися або й взагалі суперницю з світу звести. Тільки обернулася, позирнувши на Красногляда, й послухливо налила ще зілля в скляночку. Знесилена Марта вже не так відчайо пручалась, і Цапчиха з легкістю влила в неї ще півсклянки того зілля. Випростала спину.

Красногляд поглянув запитливо.

- А тепер що?

Вівдя спокійно всілася на стільчик.

- Будемо чекати.

Отець Сава поглянув на дочку й наткнувся на її ненависний погляд.

- Бог покарає вас за це, прийде час, і ви гірко поплатитеся за смерть мого дитяти, - тихим, утомленим голосом проказала Марта, здригаючись від холоду й закутуючись у ковдру.

– Гріх проклинати батька, – звучним, ієрейським голосом виголосив отець Сава. Марта промовчала, зневажливо покрививши блідними вустами, та відвернулася. Ще має нахабство повчати, тиран, який знає тільки одне – догоджати собі, топчучи почуття інших, ще й гріхом лякає. Дарма, вона ще помститься йому, нехай і стане дружиною того полковника, та ославить і себе, і його, тепер вже все байдуже, пику вона батьківську вткне в багно, аби не пишався родичанням тим клятим з полковником, а проклинав той день, коли заскочила йому думка покалічити її життя.

Спливав час. Отець Сава постояв мовчки посеред спочивальні Мартиної, чекаючи, певне, скорої смерті небажаного ненародженого онучати, а потім вийшов геть, тихо причинивши за собою двері й залишивши Марту під наглядом Вівді. Важко ступаючи, пройшов до світлиці й відразу ж наткнувся на осудливий, скорботний погляд блакитних дружининих очей. Покірنا, за все подружнє життя вона й слова навсупокір йому сказати не важилась, а оце ж бо крила розпустила, мов та квочка, що обороняє своїх курчат, такечки обороняє Марту. Та йому все байдуже, головним для нього є й залишається віддати Марту за Ковальського.

Мирон Ковальський.

На саму лише згадку про полковника, отець Сава відчув, як швидше забилося серце. Коли Владика в приватній бесіді по-приятельському розповів йому про свого гостя, Красногляда годі вже було спинити, відкинув він усі гордощі та першим пішов знайомитися з поважним архієрейським гостем, а тоді вже не жалкував барв, розмальовуючи вроду й чесноти молодшої доньки, згадав, яка вона вже лебідонька покірлива, і навіть не почервонів, спускаючи з вуст цю брехню, тільки покривився непомітно, згадавши норов Мартин. Клята дівка, і вродилася ж такою змією, що нею не покеруєш, як Вассою та старшими дівчатами, де там, лемент такий учиняє, хоча полковник про це знати не конче має. Та що вродлива, тут він не збрехав, бо вродилася з усіх дочок найбагатшою на вроду, в його рід пішла, у матір покійницю, першу красуню Миргорода Степаниду Красноглядиху. Старші доньки теж доволі гожі вродились, а проте в Марти було щось таке, чого вони не мали. Повіддававши досить вдало їх заміж, Красногляд чекав для Марти вже не просто такого заможного пана, як Мозолевиц, ні, його донька була варта когось заможнішого та шляхетнішого.

І ось дочекався. Щоправда, разом із вродою дістала бісова дівка й натуру блудливу його матері, котра майже все подружнє життя зраджувала покійного батька, синя ходила від биття, але свого не кидала. І ця душа окаянна така ж уродилась. Змія хитра та лукава, звабила того злидня Мірошника, справжня онука дячихи Красноглядихи. Як кортіло йому тоді завдати тварюці такої наминачки, щоб і місця живого не лишилось, нехай би скуштувала пекла ще тут, на грішній землі. Та ні, того робити не можна було. Пошкодив би вроду оту, від Васси викохану, спробуй тоді багатія для неї знайти. Ні, він хитро вдіяв, відібрав у неї тихенько Мірошника, а от про те, що може понести вража дочка, і не подумав, не взяв до уваги. А з якою ж радістю вертав він учора додому з Полтави, мов на крилах летів, не помічаючи ні холоду, ні заметілі. Що відзнака архієрейська серце зігрівала, а що несподівана прихильність пана полковника. Господар десяти прибуткових маєтків та безкінечних десятин масного чорнозему, тисяч посполитих душ, полковник, нащадок шляхетного, вельможного польського роду, він не погордував досить скромним містечковим попом, зацікавився дочкою його, та

ще й вислухав приязно, і відповів згодою на запрошення в гостину. Як радів тоді Красногляд.

А тут маеш. Приїхав додому, а та клята блудниця такої свині йому підклала, прямо в лице кинула, що є пузата, а бодай їй те та се. Де їй радість його поділася, не тямив він вже самого себе, кинувся на неї з єдиним бажанням – задавити тварюку. Забув і про Ковальського, і про все, і якби не Панас, удавив би гадину потайну.

Васса повільно звелася з лави.

– Зробив своє чорне діло? – тихим докірливим голосом запитала вона, поглянувши чоловікові прямо в вічі.

Отець Сава того погляду не витримав.

– Помовч, Вассо.

Вона у відповідь лишень головою похитала.

– І не шкода тобі дитяти? Не болить біля серця?

– Помовч, жінко.

– Досить, і так усе життя мовчала, – з непокорою в голосі відгукнулася дружина, і Красногляд відчув, як знову прокидається в ньому злість. – Мовчала, і як Марусю примушував за Прокопчука йти, і Ганну за того діда, приборкана тобою змолodu мовчала, а за Марту не можу.

Красногляд кинув на неї погрозливий погляд.

– Добалакаєшся ти в мене, Вассо, що поб'ю, і не встанеш.

Васса тільки покривила лице у відповідь, торкнулась пальцями розбитого чола й кинула:

– Ти вже й так побив, та не забувай, що я вже не та беззахисна молодиця, з котрої ти знущався за молодих літ. Сини, Сава, зросли й тепер зможуть мене захистити.

Красногляд промовчав, тільки позирнув недобре й опустився дорідним тілом на ослін. Сини в нього справді дужі зросли, особливо він побоювався Панаса, Данило чіпати його не важився.

Васса холодно запитала:

– Пустиш мене до доньки?

Красногляд майнув рукою.

– Та йди вже.

Васса ще поглянула на нього наповненими гіркотою очима й повільно вийшла зі світлиці, залишивши його наодинці з невеселими гадками.

Марта лежала тихо, спала, а чи втомлено дрімала, а знахарка, що її Сава привіз, спокійно сиділа на стільчику, виринаючи щось зі свого клунка. Непривітно метнула на Вассу темним оком, але змовчала.

Господиня хитнула головою на двері.

– Можете йти, я сама посиджу біля доньки.

Знахарка покривилась.

– Ні, не піду, мені наказано піклуватись про неї.

– Я й сама про доньку попідкуюсь.

– То вже ваш клопіт, та я нікуди не піду, – досить байдуже знизала плечима Цапчиха, знову схиляючись над клунком своїм. Васса помовчала, подивилась на дочку, яка спала, а потім не втрималась, обійшла стілець, на якому сиділа вбивця її онучати, і тихо запитала:

– І не страшно вам гріха отаке робити?

Вівдя знову знизала плечима.

– А що ж мені його боятися, пані попаде, коли й чоловік ваш, піп, служитель Божий не страшиться його? Гріхи, їх на те й вигадано, аби скоювати, а потім каятись, інакше що ж піп у церкві пороблятиме?

– А діти у вас є?

– Є, – позіхнула Цапчиха, – синами Бог не нагородив, а вже дочками обсилав, мов снігом, а ще онучат цілий хутір.

– І не шкода вам чужих діточок губити?

– Не шкода, – холодно відгукнулася знахарка, і Васса здригнулась, уражена бездушністю цієї жінки. Хотіла ще щось сказати, та на ліжку своєму заворушилась Марта, і Васса кинулась до неї, зазирнула в вічі.

– Мартуню, донечко!

– Мамуню, як ви? – Марта нахмурила чоло, з тривогою поглянула на матір, на її розбите лице.

Васса тільки рукою майнула.

– Та то пусте, доню. Заживе воно, як на тій собаці. Ти скажи краще, як ти? Як відчуваєш себе?

– Не знаю, – непевно відказала Марта й болісно, запитливо поглянула на маму, мов та єдина могла знати, який біль розриває зараз її серце. І Васса знала, серцем материнським добре чула, і мало не розривалося воно від гострого болю за дочку рідненьку.

Марта знову заплющила очі, відчуваючи дивне хотіння спати, а з мамою було так затишно, і покійніше робилось на її збентеженому, наляканому та самотньому серці. А бездушна вона таки, бо ж як може кортіти їй до сну, коли десь у глибинах її ества гине отруєна знахарським зіллям її дитиночка. Дитя Микитине. Маленьке створіння, яке могло б уродитися, з буяним русим чубом та сірими оченятами, в батька, або ж успадкувати її, Мартині, риси. Часточка Микитина, вона б простягала до неї рученята, зорила б зірочками очей та квітла б янгольською усмішкою. Дитинко рідненька, гинеш ти зараз, беззахисна кровиночко, вбита ворожою рукою рідного діда. І вона – Марта, мати – не могла нічого вдіяти, лежала тільки, слабка не знати чому, дослухаючись до чогось. А до чого ж то? Чи не до крику сокровеного своєї ненародженої дитини, який мала б почути не слухом звичним, ні, а чимось набагато глибшим – серцем своїм? І вдавалося Марті, що чує вона його, той тихий, відчайний та безпорадний крик свого дитяти, що линув до її серця закликком про допомогу.

– Мамо, – заметалась Марта у тому напівсні, зашепотіла гаряче: – Мамуню рідненька, дитя мое...

Васса ухопила її за руку.

– Що дитя, доню?

– На допомогу кличе, – видихнула Марта, розплющуючи каламутні очі й вдивляючись у рідне лице мамине, що миготіло перед нею, мов ув імлі туману. Раптом вона відчула, як обривається щось усередині неї, і тіло заповняє біль, а пальці впинаються в м'яку материну руку. – Мамуню!

– Що, що, Мартусю? – Мамин голос, схвильований, турботливий та ніжний, на якусь мить перебив відчайний крик її дитини, і Марта заметалась.

– Дитя... гине... – прохрипіла вона, відчуваючи, як лине з її тіла гаряча неспинна хвиля, вологою намочує сорочку. – Мамо, мамо, що це?

Усе навколо неї закружляло, а сама вона почала швидко падати в темну широку прірву, стрімко скокуючись кудись донизу. І не чула вже, як забігали біля неї мати з бабою-знахаркою, як стягали вони з її онімилого, непритомного тіла, що лежало, мов мертво, на закривавленому ліжку, мокру від густої крові сорочку. Як ридала мама над нею гірко, як перестрашена, з вираженими очима Уляна принесла гарячої води, щоб омити її тіло, і пополотніла, глянувши на молоду свою господиню. Навколо стояла лиш темрява й відчувалася близька прірва, в яку вона падала, і плач дитини, її дитяти, яке було десь поряд, зовсім близько, але вона не бачила його, силкувалась побачити, рвалася усім тілом, усім еством, та тільки плач лунав, а там і плач затихнув, потонув у нескінченній темряві, що обгортала Марту зусебіч.

* * *

Отямилась вона вже глибокої ночі, підняла важкі повіки й заблимала, напівосліпними очима вдивляючись у сіру імлу своєї спочивальні, яку досить слабо розвіювала жовтувата іскра каганця. Застогнала від болю в тілі, і відразу ж поруч опинилася мама, вхопила прохолодними пальцями гарячу її долоню, і Марта скрізь імлу побачила її лице.

– Мартусю...

Марта спинила на ній погляд каламутних очей.

– Дитя... мамо...

Васса опустила очі, ховаючи від доньки біль, що не оминув її серця, і непевно проказала:

– Немає, доню, вже його.

Марта гарячково сіпнулась на ліжку.

– Убив, убив таки, – простогнала, відкидаючи теплу ковдру. – Ненавиджу, ненавиджу клятого вбивцю! За що, за що згубив дитя мое невинне? За що ж, мамо? Через багатія того?

Васса вхопила її за блукаючі руки.

– Мартуню, донечко! Заспокойся!

– Ненавиджу! – зле хрипіла Марта, відчуючи, як знову стрімко котиться до прірви, й зникає перед затуманеними імлю очима бліде, тривожне лице мамине, й знову струмить кров гаряча з її заціпенілого тіла, й немов здалеку лине до неї відчайний материн крик.

– Вівде, клята бабо! Знову кровить!

І все, а далі тільки тиша та м'які обійми темряви.

Два тижні нездужала Марта після того викидня. Два тижні її життя провисіло на тонкій вервечці між прірвою смерті та слабким світлом буття. Васса за ці дні додала до свого русявого волосся чималий жмут сивини, і якимось із покірної, смиренної поведінки перетворилась на тигрицю, яка трохи не побила налякану бабу Цапчиху, коли в Марти тієї ночі відкрилась кровотеча й охопила її важка лихоманка. Либонь, забагато влили Марті того клятого зілля, і подіяло воно на неї так, що мало Богові душу не віддала дівчина.

Отець Сава, наляканий таким станом доньки та стрімким наближенням Різдва, що Божий день правив молебні за здоров'я тяжко хворої Марти, біля престолу зачитував, навіть до Лаври в Київ помин подав. А Марта гасне, мов свічка на вітру, тріпотить життя в її тілі молодім. І страшно, страшно панотцеві протоіерею не стільки дочку втрачати молодшу, скільки пана полковника Ковальського, отакого зятя. Він вже заради Марти попустив їй і пост, і корівне велів для неї варити, й курку зарізати. Та де там, не хоче нічого, відвертається, та й несе Уляна назад і кашу молочну, й відвар курячий тривний.

– Не хочуть панночка, – трохи не плаче прислужниця у відповідь на мовчазне запитання господареве. – Шепочуть, що помирати зібрались.

Отець Сава почервонів від люті.

– Я їй помру, душі окаянній, я їй зараз так помру! Неси все назад!

Дівчина розгублено заблимає очима.

– То ж не ідять!

– Неси!

І знову крик навісний та могутній лунав у припущі було від нещастя будинку, до доньчиної спочивальні вриався Красногляд, вимагаючи, щоб Марта іла. А та тільки позиркувала байдуже й одночасно вороже та відверталась до стіни, аби батька не бачити.

На захист дочки кидалася Васса.

– Ну чого ти займаєш дитя, Саво? Невже ж не бачиш, що їй і так зле? Чи замало того тобі, що вже наробив?

Красногляд боляче вхопив її за руку, змусивши Вассу тихо зойкнути, й просичав у змарніле лице:

– А чи не занадто ти, матінко, хвоста розпустила за цей час? Давно я тикав тебе пикою об одвірки? Ти що хоч роби, а Марта до Різдва повинна одужати, і без отих дурниць про небажання жити.

Марта обернула до нього бліде лице з порожніми очима.

– Пустіть! Не чіпайте мамі! З'їм я ваше кляте м'ясо.

Отець Сава всміхнувся.

– Оце вже інша розмова!

І Марта іла ту молочну кашу, давилась тією куркою, і все заради матері, аби не чіпав її батько, а саму ж нудило від самого погляду на їжу. Так і миналися дні. Марта почала поволі убиратися в силу, чи то молебнями вимолена та поминами в Києві, а чи материнською гарячою та слізною молитвою, а чи, може, то навари густі тривні ставили її на ноги. Потроху, поволі хвороба відступилася, й за три дні до Різдва почала Марта виходити зі своєї спочивальні, сідала біля вогнища у світлиці й мовчки сиділа там, мов не жива. Та вона й справді вже не відчувала себе живою, наче те дитя ненароджене, вбите злісною батьковою рукою, забрало з собою і її життя. Кровиночка рідненька, воно ще снилося їй довгими зимовими ночами, біляве та сірооке, у Микиту, воно й усміхалось, і простягало до неї свої крихітні рученята, і Марта теж тягнулася до нього, жадібно вдивлялася в дитячі риси, шукаючи в них щось своє. Але хтось забирав її немовля, дитя зникало в темряві, а з темряви тієї раптово випливало лице батька – страшне та люте, і Марта прокидалася від власного крику.

А будинок у той час, немов вулик гудів. Отець Сава з нервовістю готувався до приїзду високого гостя. Марта тільки байдужим оком косувала на усі ті приготування, потайки, від душі бажаючи тому полковникові заблудитися десь у полі дорогою від Батурина до Диканьки та ніколи не увійти в цей дім зі сватанням. Тому й кривила вуста презирливо, спостерігаючи ту метушню

домашніх, до якої прилучилась навіть Явдоха. Ні, вона й пальцем не поворухне, щоб зробити щось на догоду тому полковникові, котрого ненавиділа вже до знайомства.

А батько все кружляв навколо неї, невдоволено роздивляючись бліде лице з глибокими темними тінями під очима.

– Щось ти, Марто, занадто бліда. Чуєш, матінко? Поведи-но дочку надвір, на морозець, нехай хоч трішки лице зарожевіє, а то ж чисто як смерть, – бубонів він, нервово походжаючи світлицею. – Пан Ковальський сповістив, що прибудуть на святкову вечерю й нічну відправу вислухають у моїм храмі. Тож, давай, жінко, веді її на свіже повітря.

І Васса кутала байдужу, відчужену від усього Марту в теплу хустку й довгу шубу, та й вела надвір, умовляючи хоч трішки ожити.

– Донечко, люба моя, – дзюрчав джерельцем її м'який голос, – що ж ти, мов і не жива. Отямся, люба, благаю, не край мого материнського серця. Повір, доню, я добре знаю, що це воно таке – втратити власну дитину, бо ж чорними жакливими днями чотирьох немовлят поховала, бачила на власні очі, як помирили вони, крихітки, бачила, а вдіяти нічого не могла.

Марта тулилась до мами.

– Знаю, мамо. Але нічого не можу із собою вдіяти, життя вперто не бажає повертатися в моє спустошене тіло, мов вилилось воно все тієї ночі. І тільки ненависть пече в серці розпеченим, жалючим тавром до нелюда в попівській рясі, котрий вбив мое дитятко та відняв Микиту.

Васса наполохано махала руками.

– Гріх то великий так ненавидіти батька, донечко, Господь може покарати за це тяжко...

Марта обурено відхилилася від мами.

– А чому ж Він батька не карає?

Васса перехрестилась.

– Ой, доню, на все ж свій час, і мені інколи навіть страшно буває подумати про те, як помиратиме твій батько. Чи пом'якшить Господь хоч трішки його зачерствіле, жорстоке серце? Чи відкриє ж серце те для покаяння, чи зможе він побачити свої гріхи на порозі смерті? Бо ж роки його вже не молоді, сімдесят вже, і життя звертає до свого заходу.

Марта промовчала, не здужаючи відшукати й краплини жалю до батька. Ні, не пожалкувала б вона його навіть у домовині.

Наступного дня на притихлу й засніжену Диканьку м'яко опустився святий вечір. Остання ніч перед Різдвом стукалась у вікна, вже була поряд, і родина Красноглядів чекала першої зірки, щоб сісти за святую вечерю з дванадцяти пісних страв. І якщо вічно голодна Явдоха не могла її дочекатись, то свекор мало не підстрибував, чекаючи іншого. Вже сутеніло,

ось-ось мала зійти перша зоря й наближався час сідати за вечерю, а пан полковник все не іхав, чи не заблукав бува де?

Васса внесла до світлиці миску з кутею.

– Зірка от-от зійде, батечку. Чи подавати вечерю?

Отець Сава вирячив на неї роздратовано очі.

– Яка вечеря, жінко? Чи тобі повилазило, еж пана полковника ще немає. Всякого в дорозі може статися, часи теперечки непевні, молились би краще за мандрівців, бо іде пан полковник до нас зі своєю сестрою, шанованою панною Марією Карпівною. – Він підійшов до дверей, дослухався та знизав плечима. – Та й куди воно ото годиться? Повсідаємось за стіл, жерти будемо, а пан полковник приїде, втомлений та голодний, на наші ситі пики видивлятися та недоїдки харчувати? Ні, чекаємо гостя, хоч і до півночі.

Голодна Явдоха кинула тоскний погляд на вікна, за якими так стрімко темніло, й зітхнула. Панас невдоволено поморщивсь, а Данило, готувався ж до вступу в бурсу, вже розгорнув грубу книгу, з церковних, і заглибився в читання, геть байдужий до всього.

Уся родина цього святого вечора була вбрана надзвичайно пишно, святочно. Явдоха з Вассою, як заміжні жінки, прикрасили себе напродиво гарними очіпками, білими, мов сніг, цяцькованими краплинами щирих перлин. Свитки теж зодягнули білі, з блакитною вишивкою, дрібного шиття на руках та горловині. А спідниці які багаті, з синього та червоного оксамиту, а сап'янці святочні, м'які та гарні. Марту ж обрядили в оксамитову свитку блакитної барви та таку саму спідницю, а у важке довге волосся вплели червоні та блакитні стрічки, прикрасили її дукачами, великим з вибраними перлами намистом, але повернути життя в застигле, оніміле лице, в спорожнілі очі не змогли. А проте отака сумна та набурмосена була вона все ж гарна, і отець Сава, вдивляючись у трішки засвіжіле лице, втішав себе думкою про те, що не зможе вона не сподобатись полковникові, бо що вродливою вродилась дівка, то того навіть хвороба не була здатна в неї забрати.

На вечірнім яснім небі ледь помітно замерехтіла перша різдвяна зірка, коли до світлиці, мов той справжній буревій, увірвався Ілько, молодий служба, що його отець Сава виставив на варту до воріт.

– Їдуть, ідуть, батюшко! – заволав радісно хлопець, червонолиций з морозу та голодний до гикавки.

Красногляд розмашисто перехрестився.

– Ну, Господи, поможи й благослови! – побожно обернувся до святих ікон в червоному кутку й гукнув до Ілька: – Давай, хлопче, зустрічай ясновельможного пана полковника якнайкраще.

Ілько, просяявши усмішкою від наближення такої жаданої вечереї, веселим лошам гайнув з хати, а отець Сава завмер на місці, дослухаючись до криків за вікном. Обряджений у святочну, з шовку вишиту, чорну рясу з широкими рукавами, високий та величний, він постояв якусь мить, а потім майнув

рукою й хутко вийшов зі світлиці, намисливши собі, що негоже висилати зустрічати такого гостя прислужників, ні, тут треба самому.

Панас глянув на зачинені батьком двері, потім на застиглу Марту й мовив стиха:

– Ну, готуйся, сестро, зараз доля твоя в особі багатія-полковника ввійде до нашої скромної господи.

Марта здригнулася, мов дістала від брата гучного та болючого ляпаса, а Васса кинула на сина красномовний та докірливий погляд.

– Панасе!

– Чи ж неправду сказав? – образився Панас.

– Неправду! – кинула Марта зле, підіймаючись зі стільчика та обпікаючи брата поглядом, однак сказати більш нічого не встигла, бо двері сінешні заскрипіли й зачувся пересолоджений, аж тягучий, мов тільки-но висотаний мед, догідливий голос панотця Красногляда.

– Проходьте, проходьте, любий Мироне Карповичу. Обережненько, бо тут високий поріг, не забуйтеся.

Сердитою та злою, з гордовито піднятою головою й зустріла Марта свого майбутнього нареченого. Очі її чорні з ледь помітною гидливою байдужістю поглянули на невисокого, десь середнього зросту, але величного пана в шубі з дорогого хутра. Той повільно увійшов до світлиці, і його невеликі бруднувато-сірого кольору очі відразу ж угледіли серед присутніх у світлиці гордовиту постать Мартину й вп'ялися в неї зацікавленим, умить спалахнулим поглядом.

Сам же полковник мав зовнішність досить просту та невиразну, мов і не пан був зовсім, а звичайний сільський тесля, посполитий. Темне волосся виглядало з-під хутряної шапки, довгувате, простої вроди лице з дрібними невиразними рисами не викликало цікавості. Невеликі очі, тонкі губи, гачкуватий ніс – ні, не міг пан Ковальський пишатись своєю вродою, хоч статками пишатися міг. А оте, як застиг він на порозі, промовляло, що врода Мартина таки справила на нього враження, та ще й яке, хоч і прив'ялою була вона після хвороби. Зрадів Красногляд, завваживши це миттєве захоплення полковника дочкою, немов крила відчув за спиною та мало сам ганебно не простягнувся на встеленій витканим килимом долівці, забувши про той клятий поріг.

– Прошу, прошу й вас, люба Маріє Карпівно, – солодкоголосим півнем урочисто виспігував він з такою пишністю, з таким виглядом, мов і не гостей запрошував до світлиці, а чинив святкову відправу. – Давайте, Мироне Карповичу, я вам допоможу роздягнутися.

Запобігливо заметушившись, панотець Сава допоміг досить низенькому супроти нього панові Ковальському зняти важку шубу та шапку, і полковник залишився у гаптованих золотим шиттям козацьких кунтуші та киреї, синіх шароварах і теплих, на хутрі, чоботях. Цікавим оком сковзнувши по Вассі та решті Красноглядів, Ковальський знов спинився на застиглій постаті Марти. Немов

тягнула до себе його погляд чоловічий краса її молода зваблива, постать струнка та велична. А Марті мороз поза спиною бігав від того споглядання його. Що за нахаба, вирячився так, мов уже належала вона йому, мало руки не простягає свої брудні, аби торкнутись її. І сестра в нього далеко від привітності та приємності. Незрозумілого віку, на відміну від брата дебела, високого зросту, баба ця поважно увійшла до світлиці, трохи не по самі брови вкута в хутра, розхристалася трішки, явивши схоже з братом лице, і з неприхованою зверхністю обдивилась доволі скромну світлицю.

Отець Сава кинув полковникову шубу Ількові, допоміг зняти верхню одіж його сестрі, і Явдоха тихо зойкнула, побачивши сукню панни Ковальської. Зшита на московський лад з важкого синього оксамиту, розшита тонким мереживом, то була не сукня, а справжнє диво.

– Проходьте, проходьте, любі гості, зараз гарячого відвару з м'яти скуштуєте, враз зігрієтесь, – соловейком виспівував панотець Сава, запрошуючи поважних гостей до столу. – А ми вже вас зачекалися, та починати без вас святу вечерю навіть і гадки не мали.

Полковник приємно всміхнувся.

– Що ви, батюшко, не варто було через нас завдавати собі зайвого клопоту, – низьким, хрипкуватим голосом промовив він, приймаючи у Красногляда кухню з гарячим м'ятовим відваром.

Отець Сава мало не підстрибнув.

– Та що ви, Мироне Карповичу, який то є клопіт? – Він прокашлявся. – А кращу річ дозвольте зробити, ніж слухати отакого, дозвольте познайомити вас із рідними моїми. Ось матінка моя, Васса, а по батькові, як і ви – Карпівна вона. А це сини мої – один майбутній ієрей, Панас, із дружинонькою Євдокією, і менший, чернець у майбутньому, – Данило. Дуже, скажу я вам, головата це в мене дитина, навіть я його мудрості не маю.

Полковник поцілував ручки у Васси та враз зашарілої Явдохи, приязно привітався з Панасом і Данилом, та очі його так і линули птахами до блілого Мартиного личка.

Отець Сава нарешті обернувся до неї.

– А се, пане полковнику, моя донечка наймолодша, світ ясний нашого з матінкою життя, найкоханіше дитятко, Мартуня наша.

Ох, панотче Саво, і не запалась під тобою земля, коли вуста твої ієрейські випустили з себе таку брехню. Марта тільки позирнула на нього, блиснувши чорними очима, й змусила себе простягнути руку на поцілунок до полковника, котрий обгортав її захопленням поглядом і розтягував тонкі вуста в усмішці.

– Марто Савівно, я просто не маю слів, – промовив він низьким голосом, доторкаючись прохолодними з морозу вустами до ніжної її руки, і не поспішаючи відпускати, мов насолоджуючись самим тим дотиком. – Ваш батечко розповідав мені про вашу вроду, але... – Ковальський всміхнувся чарівною, на його думку, усмішкою, яка залишила Марту геть байдужою, вона навіть і слабо не всміхнулася у відповідь, та то полковника не знітило. – Але я й

гадки не мав, наскільки ви вродливіші за описи вашого батечка. І зараз, зараз я просто приголомшений вашою чарівністю!

Він запитливо вирячився на неї, чекаючи, певне, що впаде вона навколішки й почне мало не благоговіючи, дякувати за такі слова, але Марта мовчала, бо й не знала до пуття, що казати на таке співання, а ще й тому, що боялась сказати правду, правду про те, що її нудить від нього й від цих слів його пишномовних. Що єдиним бажанням її було зараз те, аби забрав він свою шубу, а разом з нею й неприємну свою сестрицю, та забралися вони геть, туди, назад до свого Батурина, й щоб ніколи вона вже не бачила його у своєму житті. Та звідки ж було знати йому, цьому заможному дядькові, що пустеля тепер є її серце, що й не жива вона вже, а лишилась від неї вже спустошена оболонка, сама тінь бліда колишньої Марти, що батько її рідний вбив її дитя. Та він цього не знає, і поки знати не має.

Помітивши тінь невдоволення в очах полковника від Мартиного мовчання, отець Сава швидко заговорив:

– Вибачте, Мироне Карповичу, Марта в нас уже так вихована, що не наважується балакати з незнайомими людьми, сором'язлива трішки.

Полковник усміхнувся в вуса.

– То є похвально, дуже похвально, – захитав він головою, відпускаючи нарешті Мартину руку. – Сором'язливість та покірливість – то є найдорогоцінніші прикраси кожної дівчини. І я дуже радий, отче Саво, що ви спромоглися виховати сі чесноти у своїй доні.

Красногляд поважно хитнув головою.

– Так, Мироне Карповичу, ми з матінкою Вассою завжди виховували дітей наших у дусі євангельських заповідей та законів смирення.

І знов земля не запалась під тобою, іерею Саво, коли вдруге збрехнув. Зроду Марта в тебе не була смиренною, та й не виховував ти її в заповідях євангельських, то лише в церкві ти вчив народ з Євангелії, а вдома було в тебе інше навчання, в якому царем і Богом був ти сам, і лише твоя, а не Божа воля мала виконуватись.

– Та годі вже, любі гості, годі, – співав Красногляд, підступаючи до столу. – Ви, певне, зголодніли з дороги, довгої та холодної, а я вас теревеннями своїми тримаю. Прошу, широко прошу до столу, та не погидуйте вже нашими скромними пригощаннями, скуштуйте святочних наїдків.

Полковник люб'язно всміхнувся.

– З дорогою душею, отче Саво.

Марія Карпівна, яка за весь цей час не промовила жодного слова, обережно сіла до столу, широкими лапами сукні своєї зайнявши замалим не цілу лаву, змусивши Данила, котрий примостився скраечку, мало не потонути в тому синьому оксамиті. Полковника всадили на місце панотця Сави, сам Красногляд уместився праворуч, а Марту, удавши з себе любого родителя,

впихнув по ліву руку від Ковальського. Потім блимнув красномовно на Вассу, й до світлиці потягнулась вервечка прислужників.

Посередині столу поставили багату кутю з відбірної пшениці, задобрену медом та горіхами, а навколо розставили обов'язкових дванадцять пісних страв, хоча отець Сава заради таких гостей не пожалкував і молодого вгодованого поросяти, та то вже на завтра, на розговіння. А поки на столі красували начинена пшоняною кашею та запечена щука, узвари, киселі, різноманітні пиріжки, пухкі гречані вареники з капустою та картоплею, борщ холодний з квасолею, і запивалося все це медом, добре звареним Уляною.

Підвелися. Отець Сава побожно перехрестився й забубонів поважно «Отче наш», прикривши чорні очі свої, в яких яскравим вогнем горіло вдоволення. Вдоволення тим, що Марта так уподобалась полковникові, справила на нього таке враження, бо на те й був він чоловік, щоб зрозуміти, що той пан геть втратив від неї розум, і сватання то вже є річ майже вирішена.

– Янгола за трапезою, – широко перехрестив він стіл з різдвяними наїдками й гепнувся на лаву.

Усі іли, і полковник також, із задоволенням, бо що не кажи, інколи голод таки бере своє. І лише Марта сиділа над тією трапезою, та ще панна Марія повільно дзьобала рибу, бо чи то посту до першої зірки вона не тримала й добряче попоїла дорогою, а чи гидувала харчуватись зі столу простого ієрея, хто ж знав її, цю пихату панну, котра кидала по кутках світлиці такі погляди, що Марта ледве стримувалась, аби не висвятити бабу за це високомудре споглядання. Чого прителіпалась тоді сюди, коли не до смаку трапеза з простими людьми? Сиділа б у своєму тому Батурині та куштувала вишуканих багатійських страв на золоті та на срібні поданих, аж ні, припхалась за братом, до далекої Диканьки, в люту зиму до скромного попа, і все то заради чого? Про все це міркувала Марта, від часу до часу помічаючи на собі хоча й зацікавлені, та далекі від доброзичливості погляди тієї панни Марії. Чого вирячувалась вона на неї? Чого побачити бажала, якого дива?

Отець Сава вкинув до рота вареника з капустою і нарешті второпав, що гостя майже нічого не куштує.

– Що ж це ви, Маріє Карпівно, – зауважив він, заблимавши очима та захитавши головою. – Справді так мало їсте, як птичка Божа? Не можна, матінко, з морозу треба добре попоїсти, щоб не захворіти.

Панна Марія нарешті заговорила, і Марта вразилась тому, який гарний голос має ця неприємна та пихата жінка.

Красногляд розгублено блимнув.

– Як це – не іли весьденечки й не зголодніли?

Тонких вуст панниних торкнулася слабка презирлива посмішка, яка зовсім не зачепила її холодних очей.

– Чому ж не їла. О, я дуже смачно попоїла в одному селі, в заїзді, де мені запропонували такий вишуканий стіл, не гірш як де-небудь у Москві. А яку гиндичку мені там засмажили!

Отець Сава мало не вдавився вареником.

– То... то ви не постуєте? – запитав він вражено.

На личку гості з'явилася слабка примирлива усмішка.

Полковник кинув на сестру швидкий погляд.

– Гадаю, батюшко, вас це вразить – моя сестра не належить до віруючих людей. Ще й більш від того, маю вам сказати, що за юних літ Марія жила в Пруссії, в нашій далекій родички фрау Єви, і саме ця наша тітка й затруїла невинну душу Маріїну огидною отрутою боговідступництва й навчила віри в сатану. – Присутні зжахнулись, а Красногляд таки вдавився тим вареником злосчастним. Полковник похитав головою: – На жаль, батьки наші померли, а я не мав на сестру належного впливу.

Красногляд перехрестився.

– Не знаю, що вам і сказати. Я, панно Маріє, як ви знаєте, православний священник, і безвір'я ваше є для мене річ неприйнятна.

– Не бійтеся, біснуватися вона не буде, – з незрозумілою усмішкою промовив полковник і знову метнув на сестру швидким гострим поглядом.

– То... то вона й на відправу святочну не піде?

Панна Марія підвелася з лави.

– Чому ж не піду? Піду, бо я, від брата намагаючись не відставати, всюди за ним ходжу. Але ми втомилися, бажано б відпочити перед стоянням...

Отець Сава вистрибнув з-за столу.

– Авжеж-авжеж, для вас уже давно приготовлено найкращі відпочивальні, перини перетрушено, а пічки аж пашать, щоб же тепленько було дорогим гостям. Прошу за мною.

Він поважно рушив до дверей, мало не пританцьовуючи, і Марія Карпівна павою виплила слідкома, покосивши очі на брата, який повагом зводився з лави. Та відразу не пішов за сестрою, а взяв у руки прохолодну долоню Марти й поцілував, прошепотівши:

– Ви будете на відправі?

– Так.

– То чекатиму на неї з нетерпінням.

Ще один цілунок, і полковник вийшов із світлиці, а за столом надовго запала тиша, яку порушив Данило, що примудрявся одночасно й їсти, і очей не зводити зі своєї книги.

– Ет, яка баба нечестива, цур їй та пек. Оце сидів біля неї, а воно духом бісівським так і тхне, хоч носа затуляй, а хоч геть біжи. – Він зітхнув. – Ото ж бувають люди. А я оце подумав собі, може, з неї біса спробувати вигнати, вичитати бабу, я про таке у святих отців читав.

Васса налякано перехрестилась.

– Що ти, синку, вже вигadaв таке? Не займай краще нечистої сили, і вона тебе не зачепить.

Данило закрив свою книгу.

– А я ж на то й чернець майбутній, щоб займати ту силу й вести з нею нескінченну боротьбу. Та ви не хвилюйтеся, мамо, не боюся я тих нечистих, у мене сила Хреста є супроти них. – Він важко зітхнув. – А от Марти мені шкода. Що чекає на неї в цій родині в тому Батурині? Невідомо. Та дарма, я буду за неї молитися, слізно молитися.

На очах Васси заблищали сльози, лагідним поглядом торкнулася вона байдужого лица Марти й так тихо, що Данило ледве розчув, прошепотіла:

– Молися, синку. Молися!

3

На нічну різдвяну відправу зібралося чи не все населення Диканьки, і у великій просторій церкві панотця Сави не було де й яблуку впасти. Рум'яні, з морозу, по-особливому щасливі святочним щастям люди заходили й заходили до притвору церкви, ставали тихесенько, шепочучись про щось зі знайомцями, але вголос не балакали, бо отець Сава був до говорунів у церкві суворим, міг і за двері спровадити, аби не робили з дому Божого ярмарок. А поговорити кортіло, ой як кортіло, бо то ж така подія очікувалась – прибуття якогось пана полковника, та такого заможного, що навіть місцевий Кочубей, славили, не дорівня? Йому.

– Чувала я, що наш піп Сава, – шепотіла дячиха-вдова Кириченчиха, що поховала чоловіка свого ще років десять тому й особливої любові до Красногляда не мала, на вухо кумі Мотрі Дуденчиси, а до того вуха Мотриноного тягнулося ще чи не з десятків допитливих вушок, – надібав сього полковника в Полтаві, у самого архієрея, і пазурами в нього вп'явся, аби за Марту ж просватати. Ну-ну, ще подивимося, що з того вийде, бо Марта ж... – Кириченчиха закотила під лоба свої витрішкуваті, риб'ячі, каро-зелені очі й простогнала страшним голосом. – А ви ж чули, кумонько, що сталося з Мартою?

Мотря похитала головою, а очі їй при цьому заблищали від цікавості, й уся вона аж задрижала.

– Ні, не чула.

– Ото ж бо й е, бо про таке, кумонько, не гутарять на кожному кутку, таке від людей хоронять так, що й не знаю. Але ж від мене не втаїш, бо попівська кухарка Килина, то моя найперша товаришка, і розповіла вона мені таку страшну таємницю, що не можу й сказати.

Мотрю вже всю аж теліпало від цікавості.

– Та скажіть бо, кумонько. Що за таємниця?

– Марта була важкою від того вівтарника Микити Мірошника, а піп Сава наш змусив її витравити приблуду, – на єдиному подиху видихнула Кириченчиха, й Мотря, а з нею ще з трійко жінок так голосно та вражено зойкнули, що отець диякон просунув голову з вівтаря.

– Ви чого, раби Божі, галасуете? – голосом, подібним до грому, запитав він, насупивши густі рудаві брови. – Батюшка готується до служби, а ви репетуете. Чи надвір вам закортіло?

Жінки побожно захрестилися й поховались за широкі спини чоловіків, та очі їхні так і пломеніли від почутої новини. А як отець диякон зник за дверима іконостаса, так і помандрувала чутка ця пошепки церквою.

І коли біля церкви зупинилися багаті сани полковника Ковальського, храмина вже неначе гула від мовчазного подиву, що інколи буває промовистішим за слова. Люди розступилися – до церкви увійшли дужі гайдуки полковника й поставали коло дверей. Потому ступив усередину й полковник, під ручку ведучи Марту з пустими очима та байдужним виглядом. Жінки ледь чутно вражено зітхнули, забачивши на стрункій постаті попівни нову шубку з розкішного хутра чорно-бурої лисиці, й на якусь мить забули про нещодавню новину. А ось пан той полковник їм не сподобавсь. Сказати б, яка вже Марта красуня, а який той дядько – підтоптаний, мужицького вигляду, на пана ж справжнього й геть-то не скидається. А ступає, погляньте, як поважно, мов павич біля пави. Та поява високої, вкutatoї до брів у хутра панни Марії вразила їх ще більш, бо панна та, пихата й набундючена, як увійшла до святих стін церкви, так ні разу жодного лоба не перехрестила й не вклонилася до святих ікон. А коли баба Терентівна, удовиця кошового козака, який поцупив у католиків єрусалимського хреста, що його вся Диканька вважала за велику святиню, наблизилась до панни з отим самим хрестом, щоб і поважна гостя приклалась до святощі, та від неї гайнула так, що й нечистий від ладану такечки не втівав.

– Хреста святого цурається, – вражено прошепотіла баба Терентівна й швидко захрестилась. – Господи помилуй! Апокаліпса апостола Івана! Антихрист у церкві святий!

Глухуватий дід Зінько гаркнув чи не на всю церкву.

– Га? Де антихрист? Ото в хуторах?

Діда зашикали, й почалась відправа, кожне слово якої панотець Сава вже такеньки виводив, немов перед архієреем. А люд не так до вівтаря погляди свої звертав, як до килимка, що був простелений біля правого криласа й на якому відстоював відправу полковник. Молився він гарно, хрестився широко, вклонявся низько, а ось Марта стояла поряд, мов заморожена – перехреститься раз і наче засне на якийсь час, що й могутні голоси батька та диякона не спроможні були пробудити її від того напівсну. І стояла вона, як сновида, не бачила нічого й не чула, а тільки дивилась на іконостас, на вівтар, з котрого не раз виходив Микита, і минулого Різдва він теж з'являвся з вівтаря, а зараз... Зараз Микита далеко, десь у Києві, у монастирі, дитятко їхнє загинуло від поганського зілля жадібної до грошей баби-знахарки, а сама вона волочить життя своє це тільки заради мами. Бо якби не вона, рідненька, не жила б дівчина на цьому світі життям пустим та клятим. Серце та душу пече ненависть, яка не полишає її навіть у цю ніч, коли страшно й думати про грішне. Як на те ще й пан цей стоїть поряд, очі б його не бачили, – позиркує вологим оком, видко, припала йому до серця, то й зі сватанням не забариться. А для Марти не було б зараз нічого жаданішого, аби зробитися огидною для цього пана полковника, викликати в нім таку огиду, щоб і дорогу забув до Диканьки. А воно ж ні, он мало не дрижить увесь, торкаючись її, та ще дарунок цей привіз, оцю шубу. Ще й у церкву батько примусив її зодягнути, аби люди не Богові молились, а шубу її тую обдивлялись та пана полковника з його сестрицею. Чи помічають вони, що стоять, мов ті образи, хоч молись на них?

Закінчилася служба вранці, ще до сходу сонця. Люди висипали з церкви, та розходитись не поспішали, чекали на вихід пана, позиркуючи на його багаті сани, що стояли під охороною шести гайдуків. У морозній імлі досвітку тільки й чути було веселі, радісні вигукки.

– Христос народився!

– Славимо Його!

Нарешті у дверях з'явилась огрядна постать отця Красногляда. У шубі, розхристаній на могутній широкій груднині, виводив він з церкви гостя свого шанованого, якого за зятя майбутнього вважав, бо не сумнівався вже, що полковник посватав Марту, недарма ж замалим не всю відправу зиркав потайки на той килимок біля криласа з вівтаря й бачив, як зорить полковникове око в Мартин бік, і втішався серцем. Онде й зараз як під ручку веде Марту, мов дружину, труситься над нею, мов над коштовністю, і дарма що сестра його невдоволено дмухає: кому вона рада, та баба безбожна, служка сатанівська.

Удома на них вже чекав святочний багатий стіл, чого на ньому тільки не було. І порося вгодоване, запечене з гречаною кашею та яйцями, і завиванець духмяний, і гуси-кури тільки-но з печі, що аж пара з них димілась, і заливне з судака, й заливне з підливкою з міцного хрону, а вже напечено було стільки, що очі розбігались, і мантулі, й короваї, і пухкеники, а киселів скільки!

– Прошу, любі гості, до столу! – промовив Красногляд.

Усі розсілися. Після «Отче наш» отець Сава поблагословив стіл, і почали трапезу з куті, а тоді вже смакували, що кому сподобне було. І на відміну

від учорашнього вечора, панна Марія вже не дзюбала птахою пригощення, а накинулась на м'ясо з такою жадібністю, що наче тиждень тоскно дотримувалась найсуворішого посту.

Данило штовхнув Панаса в бік.

– Поглянь-но, як біс ізголоднів у баби, курей трохи не з кістками трощить, – прошепотів він ледве чутно, й брати загигикали в кулаки, викликавши докірливий погляд батька.

Горілку вигнали для свята щонайкращу, прозору, мов слюза, і ось тут виявилось, що пан полковник дуже шанує оковиту, бо не встигала чарка його спустошуватись, як наповнювалася знову, й він із задоволенням перехиляв щоразу, все більше хмеліючи.

– Мартуню, – голубом вуркотів він до Марти, погикуючи, – чого ж ви, моя голубонько, так мало кушаєте?

– Не голодна я!

– Е, зоре моя світанкова, – хитав головою п'януватю полковник. Розвезений, з червоним лицем, він був ще менш привабливим, ніж тверезий, і Марта ледве стримувалась, аби не чкурнути з-за столу кожного разу, коли пазури його гарячі, засалені жиром, хапали її за руку, – не гоже це, ниньки ж таке свято, треба ж і смачними наїдками Христа народженого славити опісля довгого постування. В цьому немає гріха, а гріх, навпаки, в утримуванні від їжі. – І він тягнув до неї вже непевною рукою гусячу лапу, дурнуватю всміхаючись.

І Марта брала ту лапку, ледве стримуючи огиду. Він і тверезий не викликав у неї приязні, а напідпитку вона взагалі не могла на нього дивитись, та він знов і знов наповнював чарку, ще й прицмокував.

– Смачненька у вас, батюшко, горілочка!

– Чистий первак, Мироне Карповичу, – вдоволено відгукувався отець Сава, виставляючи на стіл нового, повного бутеля. – Сам жену, щонайкраще.

– Поважаю! Будьмо! – п'яним голосом пробубонів полковник і знову засмоктав горілку. – Ми, козаки, добру горілку завше поважали, бо воно, знаєте, війна є війна, тут тобі й смерть близенько, а жахи які, надивишся, як криваві ріки течуть повз тебе, мов джерела, і потім уночі все те ввижається. А горілочки випив, та й забув усе, і такечки ж хороше зробиться, як оце зараз поряд вас. – Він позіхнув широко, неохайно. – Гарна таки родина у вас, батюшко.

Красногляд погодливо хитнув головою.

– Гарна.

Полковник хрипко реготнув.

– А ось у мене не така. Жінка, покійниця, з москалів була, княжого роду, стеменисінька тобі пройда, вірності геть мені не берегла, і сина породила

лишень одного. Он Марію і дотепер гризуть сумніви, що єдиний мій син, єдиний спадкоємець, не мое дитя по крові, а приплудний байстрюк дружинин. – Полковник покосив на сестру. – Еге ж, Марусько?

Марія Карпівна наїжачилась.

– Я ж просила тебе не кликати мене цим дурним холопським іменням, – смачно гикнувши, невдоволено відгукнулась вона.

Полковник усміхнувся.

– Але ж Андрія приплудою вважаєш?

– Уважаю.

Ковальський важко зітхнув.

– Ось бачте. Сама повірила своїй вигадці й мене труїть нею вже майже тридцять літ, от дурна баба. А я й сам інколи не знаю, чи моєї крові син. Він на мене й краплі не схожий. Русявий, кремезний, у князів Шувалових, як казала покійниця Варвара. А Маруська бісом у ліве вухо все цькує, що яких там Шувалових, котрогось із жінчиних коханців постать має, а від Ковальських – ані тобі поганого, як у нас із Маруською, гачкуватого носа. Хоча, – він усміхнувся, – сином я пишаюсь надзвичайно, мій він, чи ні. Красень, а який з нього козак, який вояка! Тогідь підполковника дістав, сам уже полки до бою водить, а воєє так, що навіть цар Петро про нього вже прочув. Та, на жаль, прокляття мої на нас, успадкував мою долю, побрався з такою ж пройдисвіткою, як і покійниця Варвара.

Марія Карпівна підвелася з-за столу.

– Чи не надто ти, Карповичу, перед чужими людьми сповідаєшся? – запитала вона брата, а той у відповідь тільки рукою майнув.

– Та хіба ж це, Марусю, чужі? – п'янувато, з хитринкою знов усміхнувся він, і рука його важкою чорною печаткою вкрила Мартину долоню, та не обійшлася тільки цим, а піднялася, разом з Мартиною ручкою, вгору, до вуст його, схованих під козацькими вусами, і гарячі слиняві губи торкнулись її руки поцілунком. – Це ж, Марусю, наша майбутня рідня. І не блимай на мене косоокою жабою, бо як вирішу, так воно, сестро, й буде.

Красногляд напружився, збагнувши, що ця пихата панна є противниця шлюбу свого брата з Мартою, однак примусив себе заспокоїтись, аби не гаркнути на цю панну-антихристку, бо невідомо, як поставиться до цього полковник, чи не образиться за сестру. До того ж він сказав, що вирішувати все буде сам, без довгого носа сестри, а він, Красногляд, зі свого боку, зробить усе можливе, аби полковник кожної хвилини перебував поряд з Мартою і закохувався у неї щораз дужче. І нехай ця бісова баба тільки спробує стати йому на заваді, змете до дідька, де їй і місце.

Ситі й хмільні гості та господарі підіймалися з-за столу. Отець Сава вже мріяв, як солодко засне зараз на перині, під теплою ковдрою, міцним сном праведника, якому явив Господь свою милість, і солодко потягнувся.

- Ну, тепер не гріх і поспати!

Полковник лупнув п'яними, почервонілими очима.

- Як спати? Та ви, батечку, ображаєте! Хто ж це спить на Різдво? Зроду-віку я такого не робив, бо це час, призначений для колядування, і тому зараз ми поїдемо по Диканьці вашій колядувати.

Красногляд прокашлявся.

- Та то ж ви, молоді, колядувати ласі, а я вже втомився, не ті літа, Мироне Карповичу, на жаль, вже не ті літа, усе минулося. - Він майнув рукою. - Ех, та що там казати, а ви вже ідьте, розважтеся.

Ковальський ухопив за руку Марту.

- А Мартуню з нами відпустите?

- Аякже, он і Данило, й Панас із вами, еге, хлопці? - відказав, немов медом помазав, отець Сава, зловтішно споглядаючи на панну Марію, яка при цих словах покривила лице своє довгоносе так, мов кислиць скуштувала. - А ви, Маріє Карпівно, поїдете?

- Ні, я не маю бажання брати участі в сьому холопському гулянні, - пихато відгукнулась вона й повагом вийшла зі світлиці, мабуть, спати.

- От відьма, - просичав їй услід полковник і голосно вигукнув: - Полк, за мною! Гайда колядувати!

Яке то було колядування, Марта згадувала з огидою ще не один день. Геть захмелілий полковник ще в санях горланив, як дурень, колядки, а сани ті мчали по Диканьці в супроводі гайдуків, змушуючи люд обертатися вслід із подивом та глузуванням. Данило підспівував гостеві тихенько, а Марта сиділа, немов мертва, соромлячись полковника.

Колядувати за Даниловою забаганкою подалися вони до отця диякона. Ступаючи у двір нерівною ходю та похитуючись, пан полковник закугикав, мов невиспаний півень:

Коляд, коляд, колядниця
Добра з медом...
Добра з медом...

- А хай йому грець, забув, - пробубонів він, тикнув та й завалився спокійно на руки вірних своїх гайдуків і солодко захропів.

Марта зачервонілась від сорому, а отець диякон голосно розсміявся.

- Ох і пан полковник, от так молодець!

Гайдуки мовчки віднесли господаря до саней, а брати стали реготати, глузуючи з дияконом. Марта метнулася слідкома за гайдуками до саней, в яких уже смачно, з присвистом хропів полковник і щось бурмотів.

– Дозвольте, панночко, – почула вона зовсім поряд гарний чоловічий голос і, обернувшись, побачила просто перед собою високого червонолицього з морозу та чорновусого козака, що простягав до неї міцну руку, щоб допомогти сісти в сани.

Марта хитнула головою.

– Дякую.

Тепла, не зважаючи на чималий мороз, долоня торкнулась її руки, і Марта завважила на собі уважний погляд темних очей козака. Завважила, та зосталась байдужою, хоч чоловік був досить вродливий і молодий.

Козак прокашлявся.

– А за полковника, панночко, не хвилюйтеся. Не вперше йому отак напиться трапляється, ми вже звикли. До ранку буде як новий.

Марта зупинила на ньому погляд своїх чорних очей.

– А я дякуватиму Богові, якщо він узагалі не проспиться та й ніколи не прокинеться вже!

Гайдук здригнувся, зачувши в словах її неприховану ненависть, позирнув ще уважніш, але сказати нічого не сказав, бо до саней підійшли брати Мартині, і він відійшов геть, глипнувши наостанок пильним та цікавим оком на напружену, застиглу біля полковника Марту.

Вдома чекала на неї стурбована мати, яка відразу ж заходилася поїти дочку гарячим відваром шипшини й вкладати в ліжку, боючись, аби не захворіла Марта знову. Однак ненависть, що темнила зараз серце, неначе додавала сил її недужому тілу. І зростало, дужчало в ній пекуче бажання помститись батькові, за все помститись, і за Микиту, й за дитя, і за п'яницю оцього огидного, за якого батько її сватає.

Васса розплела її товсту косу.

– І як воно, доню, поколядувалося?

Вуста Мартині склалися в злу посмішку.

– Як поколядувалося, мамо? Ганебно поколядувалось, отець Назарій мало живота не надірвав, регочучи з поважного пана полковника, який звалився, навіть колядки не доспівавши, і гайдуки віднесли його до саней.

Васса тільки зітхнула.

– Донечко.

Марта палахнула поглядом.

– І за сього старого пияку батько, аж труситься, бажає спровадити мене заміж. – Вона пройшлася спочивальнею, глянула на ліжку, на якому гинула її дитина, і відчула, як повертається життя до її тіла, гаряче, справжнє

дихання життя. Повертається, хоча б для того, щоби помститися. – Дарма, матусю, він ще гаряче пожалкує про те, я таким соромом вмию його чесне ймення!..

Мати налякано захрестилася, з жахом слухаючи слова доньчині й не знаючи, чи ж радіти їй з того, що пусті, погаслі очі Марти знов запалюються вогниками життя, – не для щасливого ж бо життя, не для кохання, а для помсти.

– Донечко, гріх же мститися.

Марта роздратовано знизала плечима.

– Мамо, не лякайте мене гріхом.

– Але ж людина, яка грішить, проклята...

– А я й так проклята, – заперечила Марта, поблискуючи очима. – Чи ви гадаєте, що батько не прокляв уже мене? Хочете почути його прокльони? Та варто ж мені тільки словечком обмовитись, що хоч ріжте мене, а полковнику я не віддамся, так заляне, що й земля здригнеться.

Васса заплакала.

– Мартуню, донечко.

Марта присіла на ліжко.

– Не треба, мамо, втомилась я вже, спати хочеться. Я свого не полишу, хоч би й ви прокляли душу мою окаянну.

– Що ти, доню, – злякалася Васса, відсахнувшись назад. – Та хіба зможу я чого поганого тобі побажати? Та серце мое що Божий день обливається за тебе кривавими слізьми. І не клясти, а тільки молитись я можу, аби Господь змилювався над доленькою твоєю.

Марта похитала головою.

– Не змилюється. Батько не дозволить!

– Нечистий твого батька плутає, доню.

– Та який вже там нечистий, мамо. Він сам як той нечистий, дарма, що ієрей! Та ви очі його бачили, коли кинувся він мене давити? То ж не людські були очі, а звіра лютого, вихідця з якогось з пекла, тієї сили, котра губить людей. Він же одержимий, мамо.

– Що ти, він же ієрей!

– Поганий з нього ієрей!

– Господи, Марто, та де ж ти навчилась такого говорити про рідного батька? Та ще про батюшку! Отямся, доню, допоки Господь не покарав тебе за такі страшні слова.

- А мене вже й так покарано!

- Марто!

- Все, мамо, годі. - Марта прилягла на перину, вкрившись ковдрою. - Я не хочу посваритися ще й з вами. І спати хочу, справді хочу, мабуть, починаю одужувати, коли на сон потягнуло, як ви колись казали.

Васса поцілувала доччину голівку.

- Спи, доню, і нехай Господь залікує твою душевну рану.

І Марта справді заснула, солодко та міцно.

Назавтра, коли вона вийшла до сніданку, її ледве можна було впізнати, бо бліде личко порожівіло та посвіжішало, чого годі було сказати про полковника Ковальського. Той прокинувся геть пом'ятий та невдоволений і набундючено сидів над кухлем із огірковим розсолом, сьорбаючи його потрошку, коли до світлиці, м'яко ступаючи в шкіряних сап'янцях, увійшла посвіжіла Марта. Де й поділось те його похмілля, тільки зиркнув на неї, враз із місця зскочив і молодикуватим півнем кинувся до неї.

- Марто Савівно, ви сьогодні просто надзвичайні.

- Дякую.

Сестра його спохмурніла, але змовчала. За два дні полковник вже мав від'їжджати до Батурина, і Красногляд увесь мало не дрижав, чекаючи від нього найважливіших слів, але полковник мовчав, мов у рота води набрав. А Красногляд починав нервуватися, бо еством своїм відчував, що травить Ковальського супроти шлюбу з Мартою сестриця його нечестива, і хоча й далі був досить люб'язний із нею, ледве стримував гнів свій супроти баби негідної. А полковник усе частіше хмурився, розмірковував щось про себе, і нарешті перед самим від'їздом звернувся до панотця Сави.

- Батюшко, прошу вас не образитись, але я маю намір просити вас віддати за мене донечку вашу, любу Марту Савівну. - Він помовчав, знову спохмурнівши. - Я розумію, що, як виражається моя сестра, зовсім не пасую до такої красуні, як ваша донька, але Марта Савівна викликала в моїм серці давно заснулі почуття, і я б радо взяв її за дружину.

Отець Сава ледь стримав полегшене зітхання й урочисто, мов на відправі, промовив:

- А мені, полковнику, буде втішно мати такого зятя, як ви.

Ковальський швидко й непевно всміхнувся.

- Вірю, батюшко, вірю. Та ж чи погодиться люба Марта Савівна віддатися за мене? Чи погодиться сприйняти мої почуття, бо ж роки...

– Любий Мироне Карповичу, – усміхнувся Красногляд, подумки святкуючи перемогу над бісовою бабою панною Марією, – Марта в мене навчена слухатись батьківської волі, можете не хвилюватись.

Ковальський звеселішав.

– Не маю вірити своєму щастю.

– Запевняю вас, що се так.

– То я можу засилати сватів?

Красногляд перехрестився.

– Та любий же Мироне Карповичу, хоч зараз робіть се, і будьте певні, Марта власноруч подасть вам вишиті рушники.

Щасливий Ковальський від'їхав до Батурина, пообіцявши за тиждень надіслати сватів, а там і з весіллям не баритись, бо ж він є чоловік військовий, на службі при панові гетьмані, а йде війна, він може знадобитися військові будь-якої хвилини, і так засидівся вдома. Та отець Красногляд із того поспіху тільки радів. І полковник від'їхав, забравши з собою невдоволену сестру, котра холодно попрощалася з Красноглядами.

– Бувайте здорові, – вичавила вона скрізь стиснуті зуби, і всілася в сани, негарна, замотана в хутра, відвернувши своє лице невиразне.

Полковник поцілував Мартині пальчики, проникливо зазирнув у чорні очі, в яких горів вогонь незрозумілого почуття, і зітхнув.

– До скорої зустрічі, любя Марто Савівно. Бувайте здорові й хоч трішки згадуйте про мене.

Марта прохолодно всміхнулась.

– Згадаю.

– Дякую! – Знову палкий поцілунок Мариної ручки, і полковник помолодечому застрибнув у сани та наказав візникові рушати. Гайдуки засвистіли, взявши сани під варту, і попереду виступив той самий чорноокий. Глипнули на Марту з-під хутряної шапки його уважні очі, запалали вогнем потайним, зустрівшись із поглядом дівочим, і зникли у сніговій імлі.

* * *

Андрій Ковальський вертав додому.

Натомлений доволі довгою важкою дорогою, виснажливим, песячим життям вояки, вертав він додому з Волині, де стояв його полк, і гріла лишень думка його про те, що пан гетьман, який любив Андрія як сина, обіцявся дати йому невдовзі звання полковника. Так, любили його ясновельможна

милість Андрія, мов батько любили, а може, й дужче від батька, бо батькова любов, та й стосунки з ним, усе життя були для Андрія досить болючі.

Утім, гадати про ті взаємини не бажалося, вистачало гадок і про Оксану, чарівну, але зрадливу дружину, яка стрибнула в чуже ліжко, лишень тиждень минув по весіллі з Андрієм. Тітка Марія плювалася вогнем і роздратованою змією шипіла за Андрієвою спиною, що привів додому справжню подобу матінки своєї. Андрій відмовчувався.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию (https://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=24079336&lfrom=362673004) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.